

حبيب الله رفيع

د افغاني جرگو اجتماعي او رواني ارزښتونه

Ketabton.com

جرگې

اود افغاني جرگو اجتماعي او رواني ارزښتونه

هنانچيپو بېلتښت

موسيقيازيالو ډايرډلمتوا ډايرډلمتوا	وړو بېلتښت *
وېش خلا بېبېه	ماله ليا *
هناتو واليا ډايرډلمتوا ډايرډلمتوا	روڼا ليا *
ليکوال	پوهنځي پالو *
1977 ډايرډلمتوا 1977	کاله پالو *
حبيب الله رفيع	پالو *
ډايرډلمتوا ډايرډلمتوا	پوهنځي پالو *
لويو ډايرډلمتوا	1374

حبيب الله رفيع

د کتاب پيژندنه

- * د کتاب نوم : د افغاني جرگو اجتماعي او رواني ارزښتونه
- * ليکوال : حبيب الله رفيع
- * خپروونکی : د آزاد افغانستان د ليکوالو ټولنه
- * د چاپ شمير : ۲۰۰۰ ټوکه
- * د چاپ کال : ۱۳۷۴ هـ ش / ۱۹۹۵ ع
- * د چاپ ځای : ټاپ پرنټرز، پېښور
- * مهمتم : عبدالوکيل شينواری
- * کمپوزر : سيد حسين پاچا

بسم الله الرحمن الرحيم

سرینه

بشر د « ملي ارادې » او « ملي تصميم » د واكمن كيدو لپاره اوزده مبارزه او جهاد كړی او د ځانونو په قربانيو او د سرونو په پوريو دې هدف ته رسيدلي ، ملي ارادې ته يې تمرکز وركړی او د « ملي گټو » د ساتلو موقع يې برابره كړې ده .

د مطلقه ، فردي او استبدادي حكومتونو پر ځای د مشروطه ، جمهوري او انتخابي حكومتونو غوښتنه دې هدف ته د رسيدو لپاره مهم گامونه دي او په هيوادونو كې د اولسواكو حكومتونو او آزادو انتخابي پارلمانونو جوړيدل او منځ ته راتگ د همداسې درنو ، اوزدو او پرله پسې او له قربانيو ډكو مبارزو محصول دي .

د یونان نامتو فیلسوف افلاطون په خپل « قانون » نومي کتاب کې د سیاسي اډانې او حکومت څومره بیل ډولونه ترخپرنې لاندې ونيول او په عمومي توګه یې د یوه تن ، څو تنو او ډیرو تنو د حکومت ډولونه یاد کړل (۱) . د ده خلف ارسطو دې څېړنو ته پراختیا وروبخښله او د داسې یوه ایډیال حکومت یادونه یې وکړه چې د خپلې ساحې د اوسیدونکو نیکمرغي یې لوی هدف دی ، او د ده د حکومت په ډولونو کې یو ښه حکومت موجود و او یو بل چې بیا هر یوه یې کیدای شوی د یوه تن ، څو تنو یا ډیرو تنو په لاس کې وي (۲) .

د ډیرو تنو یا ډیرو تنو په لاس کې وي (۲) .
دور سلطنتي او جمهوري ډلو ووشي خو د شلمې پېړۍ نیمایي بله طرح رامنځ ته کړم چې حکومتونه یې په اولسواک « دموکراتیک » ، زورواک « استبدادي » او تل واک (انحصاري) وويشل (۳) .

پارلمان د ملي ارادې او ملي تصمیم د واکمن کولو یوه بله لاره وه ، د نړۍ لومړی پارلمان په ۹۲۵ میلادي کال کې د ایسلند په واره هیواد کې چې د اروپا په شمال کې پروت دی ، جوړ شو او تردې وروسته ډیر لرغونی پارلمان د انگلستان پارلمان دی چې په ۱۲۶۵ میلادي کال کې جوړ شو . د نړۍ په هیوادونو کې دوه ډوله پارلماني حکومتونه موجود دي ، ځینې هیوادونه یوه جرګه یا پارلمان لري خو په ډیرو هیوادونو کې دوی جرګې یا انتخابي ټولنې موجودې دي چې یوه ته یې د نماینده گانو جرګه یا اولسي جرګه او بلې ډلې ته یې سنا یا د مشرانو جرګه وایی ، په انگلستان کې دوهم مجلس انتخابي نه وي او د « لارډانو مجلس » ورته وایی چې یوه مشورتي جرګه ده او زیات واک د نماینده گانو له جرګې سره دی خو په امریکا کې سنا د ملي تصمیم نیولو لوړ مقام دی ځکه چې دی مجلس ته له هر ایالت نه دوه - دوه تنه انتخابي استازي رالېږل کېږي

خو د نماینده گانو جرگه یې چې د هر ایالت د استوګنو د شمیر له مخې
ټاکله کیزې یوازې په مالي چارو کې ډیر واک لري (۴) .

په ۱۷۸۹ میلادي کال کې د فرانسې لوی انقلاب د ملي ارادې د
واکمنۍ لپاره لاره هواره کړه او د اوسنون مشرانو د فرانسې د ملت ټول
افراد مجهز کړل ، اشرافي واکمنۍ ته یې خاتمه ورکړه او د منځنۍ طبقې
واک یې ټینګ کړ (۵) .

په دې لنډو یادونو کې وینو چې په نړۍ کې د ملي ارادې د ادارې
لپاره ډیرې ستونزې ګاللی شوی خو دې مرحلې ته رارسیدلی او ملتونو
حق موندلی چې په خپل برخلیک کې جوړوونکی برخه واخلي .

زموږ ګران هیواد افغانستان د تاریخ په اوږدو کې د جرګې په نامه
یوه مؤسسه درلودلې چې د ملي ارادې د ښودلو دنده یې ترسره کړې او
زموږ لپاره یې د ملي سیاست تاریخ جوړ کړی دی .

موږ په دې رساله کې د همدې ملي ، اجتماعي موسسې تاریخي
څیره ، ټولنیز ارزښت ، قانوني پایه او رواني اغیزه څیړو او د افغاني
ټولنې په سیاسي بهیر کې یې پر رول او ونډه څیړې کوو .

هو ! همدا د جرګې تاریخي مؤسسه وه چې افغانستان یې په بحراني
حالاتو کې د نجات ساحل ته راییستلی او په افغانستان کې یې د
دموکراسۍ او د خلکو د « ملي سلا » د پلي کولو لاره برابره کړې ده او
اوس هم ضرورت دی چې یو ځل بیا دا مؤسسه په خپل ټاکلي ملي
اصالت او رسالت راژوندۍ او عملي شي . او له دې سره تاسو د دې
کوچنۍ رسالې لوستنې ته رابولم !

په مینه حبیب الله رفیع

۱۳۷۴ / ۲ / ۱۱

حیات آباد ، پستونخوا

پایلیکونه :

- ۱ - افلاطون : دوره آثار افلاطون ، د محمد حسن لطفی ژباړه ،
خلورم ټوک ، دریم کتاب له ۲۰۹۵ تر ۲۱۳۱ مخ پورې ، تهران ،
۱۳۶۷ : خورشید ، مهندس : مکتبها واحزاب سیاسی ، ۲۰ مخ ،
تهران ، ۱۳۶۱ .
- ۲ - محمد عالیخانی ، داکتر : حقوق اساسی ، ۱۰۹ مخ ، تهران ،
۱۳۷۳ د دبستان خپرونه ، مکتبها واحزاب سیاسی ، ۲۰ - ۲۱ مخونه .
- ۳ - مکتبها واحزاب سیاسی تر ۳۰ مخ وروسته . آشوری ، داریوش
: دانشنامه سیاسی تر ۱۴۱ مخ وروسته .
- ۴ - مهرداد ، محمود : فرهنگ جدید سیاسی ، ۳۰ مخ ، ایران ،
۱۳۶۳ : دانشنامه سیاسی ، تر ۷۶ مخ وروسته .
- ۵ - فرهنگ جدید سیاسی ، ۲۱ مخ .

د مطالبو فهرست

مخ	عنوان
	(۱)
	څپرکی
۱	د جرگو تاریخچه خیره
۴	د میرویس نیکه لویې جرگې
۱۲	د احمد شاهي دورې لویې جرگې
۱۴	د اولس جرگې
۱۷	د امیر شیرعلي خان لویې جرگې
۱۸	د مجاهدینو ارتباطي جرگې
۲۰	د سراجي دورې جرگې
۲۱	د امانی دورې لویې جرگې
۲۶	د نادرخان دوره : د ۱۳۰۹ لویه جرگه
۲۷	د ظاهرشاه دوره :

مخ	عنوان
۲۹	د جمهوریت لویه جرگه
۳۰	د مجاهدینو جرگې (۲)
	نخپرکی
۳۷	د جرگو ټولنیز دریخ (۳)
	نخپرکی
۴۳	د جرگو قانوني پایه (۴)
	نخپرکی
۴۸	د جرگو رواني اغیزه

(۱)

څپرکی

د جرگو تاریخي څیره

په لرغوني افغانستان يا زړه آريانا کې د « جرگې » مؤسسه يوه هغه تاريخي ، سياسي او اجتماعي مؤسسه ده چې په پراخه پيمانه يې د اولسي ارادې څرگندويي او ښکارندويي کړې او په محلي او ملي او حتی د افغانستان په اړه په بين المللي چارو کې يې اغيزمن او عملي رول درلودلی او د ملي تصميم کړنې يې ټاکلی دي .

آريائيانو د يوه داسې نظام په غيږه کې ژوند کاوه چې اوس يې دموکراسي بولي ؛ په قبيله يي کارونو او د کلي او قريې د ژوندانه او په مملکتي لوبو او مهمو چارو کې به يې د ملت د ټولو طبقو له مشورې ، نظرياتو او افکارو څخه کار اخيست او د دې مقصدونو لپاره يې بيلا بيل مجلسونه درلودل چې دوه مشهور يې « سبهار » او « سميتي » دي (۱) .

د « سبها » جرگه به په کلیو کې جوړېده او د کلي وړې پیښې به پکې فیصله کېدلې ، دا جرگه به په هر لوی کلي کې جوړېده او ځانگړی ځای او خونه ورته ټاکل شوي وو چې ټول خلک به یې له استثنی پکې راغونډېدل او خپلې شخړې او دعوي دنگلې به یې پکې فیصله کولې ، له ځینې نڅښو نه ښکاري چې ښځو به هم برخه پکې درلوده . دې جرگو ته زموږ اوسنی کلیوالي جرگې ډیرې ورته دي (۲) .

« سمیټي » هم یو ډول قومي جرگه وه مگر د « سبها » غوندې د ملت ټول خلک نشوای پکې راغونډېدلای ، بلکه دا مجلس به خاص د قوم دریشیانو (شاعران او فکري لارښوونکي) نجباوو ، مخورو او لویو کسانو چې په خپله پاچا به هم گډون پکې کاوه . او زیم (Ziuner) وایی چې پاچا به هم په « سمیټي » جرگه کې ټاکل کېده خو د ریگودا یوه سندره ښیي چې د پاچا ټاکل به د دواړو جرگو په خوښه وو ، نو ځکه په دې سرود کې لولو :

« ټولو خلکو ته په پاچاهۍ ټاکلی یې ! » (۳) .

د « سبها » او « سمیټي » دواړې جرگې د آریانا په ویدی دوره کې موجودې وې او د محققینو په قول د دې دورې زوړ عمر درې زره قبل المیلاد زمانې ته رسیږي (۴) چې له اوس نه د پنځو زرو کلونو شا او خوا زمانې واټن لري او دا نو هغه وخت دی چې په دنیا کې نه د ارسطو « ښه حکومت » منځ ته راغلی و ، نه د نړۍ « پارلمانونو » سترگې پرانستې وې او نه د ملي ارادې او ادارې د تعمیم کومه بله رده او کرښه په نړۍ موجوده وه (۵) .

زموږ د ملي تاریخ مطالعه څرگندوي چې په دې ډول جرگو کې به د ژوند ټولې چارې تربحث او څیړنې لاندې نیول کېدې . محلي او ملي شخړې ، پردې تیري او یرغلونه ، اجتماعي او حتی دیني او مذهبي

چارې به يې خپلې او فيصله کولې ، لکه « کنیشکا » يا « لوی کوشانشاه » چې د ۱۵۰ ميلادي کال شا او خوا د بودايي دين اوم واسوميشره گندهاري په مشرۍ د بودايي ۵۰۰ تنه پوهانو لويه جرگه په پېښور کې جوړه کړه او د بودايي دين « هينه يانه » د کوچني مذهب پرځای يې « مهايانه » لوی مذهب غوره کړ (۶) .

په لرغوني افغانستان کې په سلهاوو لويې او وړې جرگې شوي چې مهمې پريکړې يې کړې او ياد يې په تاريخ کې پاتې دي خو مور دلت له زړو زمانو څخه تيريزو او په معاصر افغانستان کې د څو مهمو لويو جرگو تاريخي څيره رابرسيره کوو او اهداف، لاس ته راتلني ، پريکړې او اغيزې يې څيرو .

تر هر څه وړاندې د دې يادول ضروري دي چې د لويې جرگې اهميت او لويوالی د کميت له اړخه نه دی ، بلکه د کيفيت په نظر ورته کتل کيږي ، د کميت په لحاظ پنځه کسه هم يوه جرگه ده چې فيصله يې منظوره او منلې ده او د همدې کيفي اعتبار په بنا د « پنځو کسو ته کښيناستل » محاوره د جرگې په معنی او د طرفينو د مننې وړ ده ، زمور. په تاريخ کې د کميت په لحاظ ډيرې وړې جرگې وې چې ډير لوی او تاريخساز کارونه او اقدامونه يې کړي خو په مقابل کې له ډيرو گڼو کسانو نه جوړې شوې جرگې شته چې ډير واړه او له ملي ارزښته لويدلي کارونه يې کړي دي .

د همدې ټکو په نظر کې نيولو سره د افغانستان د معاصر تاريخ يو شمير لويې جرگې په بيلا بيل ډول څيرو او په تشکل او اهدافو يې رڼا اچوو :

د میرویس نیکه لویې جرگې :

له شپاړسمې تر اتلسمې میلادي پېړۍ پورې په افغانستان کې مرکزي او محلي حکومتونه ږنگ او افغانستان د پردیو یرغلگرو ترمنځ وویشل شو ، په ماوراء النهر کې په ۱۵۰۰ میلادي کال کې شیبیانانو ، په ایران کې په ۱۵۰۲ میلادي کال کې صفویانو او په هندوستان کې په ۱۵۲۵ کال کې بابرانو نوي دولتونه جوړ کړل او دې درې واپرو دولتونو د افغانستان له کورنۍ سیاسي کمزوری نه په استفادې سره د افغانستان بیلا بیلو سیمو ته لاسونه رااوږده کړل ، د افغانستان شمالي سیمې شیبیانانو ، غربی سیمې صفویانو او شرقي سیمې د هند کورگانانو لاندې کړې او افغانستان تقریباً دوه نیمې پېړۍ د تجزیې په حال کې پاتې شو (۷) .

صفویانو په ۱۷۰۲ م کال کې د گرگین په نامه یو خونخوړ بیگلر بیگی (حاکم) کندهار ته راولیږه چې په خلکو یې بې ساري ظلمونه پیل کړل او د وحشت او دهشت دوره یې رامنځ ته کړه (۸) . دې حالت په آزادۍ مین افغانان خورول او هڅول یې چې یوه چاره یې وکړي ، په دې کسانو کې میرویس هوتکي چې ظاهراً په تجارت بوخت و ، د یوې اساسي چارې په فکر کې و ، څلور ځله په اصفهان کې د شاه حسین صفوي دربار ته ورغی او د گرگین د ظلمونو نه یې شکایت ورته وکړ او په څلورم ځل :

میرخان ویل :

ای حسین پاچا وگوره

حال د حاکم او رعایا وگوره

گرگ دې ایله کړ په رمه سوشبان

جوړ وستم کاندې بیحد گرگین خان

مور. له طاقت نسته چې کړو په زیاتي
صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا څلورم وار دی راحم سلطانه
عرض د ظالم د لاسه کړم سلطانه

که باچا نه کړي دادخواهي د مظلوم
ظالم حاکم کا ظلم ډیر په محکوم

جور چې ډیر سي سلطنت سي بریاد
د ظلم قصر پوینا بی بنیاد (۹)

خو صفوي پاچا په ډیره بی تفاوتی او بی کفایتی جواب ورکړ :

پاچا ویل : زه نسوای کولای چاره
د گرگین خان ظلم وستم د پاره

که بی معزول کړم کندهار نه پرېزدي
جور او ستم او خپل شعار نه پرېزدي

گرگین خو گرگ دی گرگ خو ظلم کوي
وینی تویویونه هم پسونه خیري

زه هم خایف یم چی به حه کرم گرگین
نامسلمان دی ، ارمني دی ، بی دین (۱۰)

په همدې ترڅ کې میروس نیکه هندوستان ته ظاهراً یو تجارتي سفر
وکړ خو سیاسي لیدنی کتنې یې هم وکړې او د هند سره تړلو پښتنو
ملاتړ یې هم ترلاسه کړ چې په دې کې د ده ډیره مهمه کتنه د ختیځې
پښتونخوا له لوی روحاني شخصیت فقیر جمیل بیگ سره لیده کاته دي
چې هغه د بري زری ورکړ او د ده د ملي مهم ملاتړ یې وکړ (۱۱) .

میروس نیکه له صفوي پاچا تر مایوسی وروسته د حج په دیني

سفر ولاړ خو بيا يې هم خپل سياسي هدف او ملي مهم په مخ کې و ، د
خدای (ج) د نازولي پيغمبر (ص) په پاک حرم کې يې د خپل اولس درد
عرض کړ او د افغانانو فغان يې وروساوه خو کله چې همهلته خوب يووړ
نو زيری ورکړ شو :

چې ميرويس هسې عرض کا حال د ظلم
هغه شپه مات سو توره ډال د ظلم

ميرخان په خوب وليد صديق اکبر

چې ورسره حضرت فاروق و عمر

وي يې : سپين زيريه نور څه غم مه کوه

قوم دی خلاص سو کورت ماتم مه کوه

ولاړ سه خپل قوم ته دا زيری کړه ژر

چې د ظالم سو کم نقصان او ضرر

پښتون به خدای کا له ظالمه آزاد

نه به سي ننگه او ناموس يې برباد

خدای به دا قوم کا په رحم ودان

نوم به يې وينه مجاهد پر جهان

تل به د خدای په بنده گمې کې وي لوړ

څوک به يې نه کا سر په ټيټه ورځوړ

کلمه د خدای به وي جاري په افواه

ورکوي دوی به په دې لاره کې ساه (۱۲)

لوی نيکه تر دې وروسته حرم له علماوو مفتي ، قاضي او نورو

باصلاحيته پوهانو سره وکتل ، په کندهار کې يې د گرگين د ظلم حال

ورته بيان کړ ، د صفوي پاچا بې تفاوتې يې وښوده او په نتيجه کې يې

د دوی فتوی په دې متن ترلاسه کړه :

« چې د ظالم د ظلم دفع روا

په تیر چې وي دې له اسلامه سوا » (۱۳)

کله چې هیواد ته راستون شو ظلم نور هم انتها ته رسیدلی و او ده له مخورو سره جرگې او مرکې پیل کړې او د آزادۍ په فکر یې خلک راغونډول . گرگین هم د ده له هڅو نه خبر و ، د پلمې جوړولو په لټه کې و ، لومړۍ بهانه یې دا وه چې له میرویس نه یې د خپل زوی لپاره لور وغوښته او میرویس نیکه هم د موضوع د ښه حل او په « سلا » حل لپاره قومي مشرانو ته مراجعه وکړه او د لرغوني افغاني عنعنې په بنا یې لویه جرگه راوبلله .

۱ - د میرویس نیکه لومړۍ جرگه :

میرویس نیکه د کندهار د زاړه ښار د غرب په شپږ میلی کې د « کوکران » په کلي کې د قوم مشران او لویان راوغوښتل ، د دې جرگې د غړو شمیر معلوم نه دی خو یقیناً چې د کمیت په لحاظ وږه وه ځکه د یوه ظالم او مستبد حاکم ترواک لاندې سیمه کې جوړیده او د اسرارو ساتل یې حتمي وو .

دا جرگه په ۱۷۰۵ م کال جوړه شوه (۱۴) د جرگې اصلي اجندا د گرگین زوی ته د میرویس نیکه د لور ور ودولو موضوع وه خو ده نور ټول مسایل ورسره رامنځ ته کړل او د دې لپاره چې د دوی راتلونکی پروگرام وران نه شي داسې یې وپتیبيله چې د میروس نیکه د لور پرځای یوه بله پیغله د گرگین زوی ته ور واده کړي او دوی به په یوه پاڅه هوډ د دښمن د اساسي چارې لپاره په کار بوخت وي : میرویس نیکه په جرگه کې د اولس نیکو احساساتو او له میرانې ډک هوډ واده او خوښ کړ او د

رحمان بابا په ديوان کې ترفال نيولو وروسته يې چې دا بيتونه پکې راوتلي وو :

د مکتوب غوندي په پټه خوله گویا يم
خاموشي زما تیری کا تر غوغا زما

کښت د عشق په توده حُکمکه امان چيرې
سمندر بويه چې زیست کا په صحرا زما (۱۵)

د جرگې غړو ته وويل :

« د ظالمانو کار تمام دی ، اما اوس دستي خاموشي بهتره ده ، ټول به په پټه خوله دا کوشښ کړو چې ظالمان وړک سي ، چې مناسب وخت راسي نو به زه پرتاسې رڼغ وکړم هغه وخت بايد ټول تيار اوسو او ظالمان له وطنه وباسو ! » (۱۶) . ده زياته کړه : « موږ به اوس له تدبير نه کار اخلو او خپلې تورې به د گلابو تر پاڼو لاندې پټې ساتو » (۱۷) .

د جرگې غړو د دې تدبير په تائيد کې په قرآن کریم ، توره او ډوډۍ (۱۸) سوگند پورته کړ او وی ويل : « څوک چې د دې ترې مخالفت کوي سُخه دې پرې طلاقه وي ! » او په دې توگه يې ميرويس نيکه ته پوخ ډاډ ورکړ او هم د نيکه له خدمتگارانو نه يوه پيغله په داوطلبانه ډول حاضره شوه چې د دې ملي هدف په لاره کې قرباني ورکړي او د گرگين له زوی سره واده ته حاضره شي (۱۹) .

د دې وړې خو پُرکيفه جرگې په نتيجه کې د اولس ترمنځ يوه معقوله او مدبرانه مفاهمه پيل شوه او هرچا يې له دې چې خيره افشاء شي او گرگين په حُان وپوهيږي د يوه منظم پاڅون تابيا کوله او د آزادۍ لپاره په کار بوخت وو .

۲ - د نيکه دوهمه لويه جرگه :

په ۱۷۰۷ کال کې چې د گرگين ظلمونه ترپخوا هم پسې زيات شول

او له بلې خوا د لومړۍ لويې جرگې د پريكړو له مخې خلك وپس شوي ،
يو موټی شوي او د پاڅون لپاره چمتو شوي وو ، ميرويس نيکه يو ځل
په « مانجه » کې چې د کندهار شمال ختيځ ته په ۳۰ كيلومترۍ کې
واقع ده ، لويه جرگه راوبلله او د پاڅون يو کوتلی او عملي خو مدبرانه
پروگرام يې جوړ کړ .

په دې جرگه کې د کندهار د بيلا بيلو قومونو مشران راغونډ شوي وو
چې د ريدي خان په محمود نامه کې يې د دوولسو مشرانو نومونه
ثبت دي :

۱ - سيدال خان ناصر ، د ناصرو مشر او د هوتکي دورې معروف او
نامتو سپه سالار .

۲ - بابو جان بابي ، د بابيانو مشر او روڼ فکړه اديب .

۳ - ملا پير محمد مياجي ، لوی مجاهد او روحاني شخصيت .

۴ - بهادر خان اندر ، د امير الامراء خطاب لرونکی او د شال ، روپ
او ديره جاتو فاتح .

۵ - يوسف خان هوتک د سيوری د هوتکو مشر .

۶ - عزيز خان نورزی ، د دلارام د نورزو مشر چې د دلارام په
پهلوان مشهور و .

۷ - گل خان بابر ، د بابرود قبيلې مشر .

۸ - نورخان پريڅی ، چې د سوراوک له خانانو څخه و .

۹ - نورو خان الکوزی ، د جلدک د الکوزو مشر .

۱۰ - يحيی خان هوتک ، د ملي قايد ورور .

۱۱ - حاجی نور محمد خان مشهور په حاجی انگو نيکه ، د

ميرويس نيکه وراره او بيا د هند په کورگانې دربار کې د هوتکي
دولت سفير .

۱۲ - یونس خان کاکړ ، د روب د کاکړانو مشر (۲۰) .

همدا راز ځینې تاریخونه په دې جرگه کې د بلوڅو او ترینانو د مشرانو د گډون یادونه هم کوي (۲۱) .

دا لویه جرگه د افغانستان د ټولو اوسیدونکو د ملاتړ وړ وه او ټول پښتانه ، تاجکان ، هزاره گان ، اوزبکان او بلوڅان د پردو په وړاندې په یوه لیکه کې ودریدل (۲۲) .

دا لویه جرگه د کمیت له مخې وړه خو د کیفیت په لحاظ ډیره لویه وه ځکه له یوې خوا د جرگې هر غړي د خپلو لویو - لویو قبیلو نماینده گي کوله او له بله پلوه همدې مهمې جرگې د آزادۍ او عمومي پاڅون بولۍ ورکړه او سوگند یې پورته کړ چې دشمن به نابودوي ، میرویس نیکه د گرگین د له منځه وړلو مدبرانه نقشه دوی ته شرح کړه او دوی ورسره ومنله ، نیکه دا هم وویل : د دې لپاره چې د گرگین لښکرې خورې شي باید د کاکړو او بلوڅو مشران گرگین ته د مالیې له ورکولو نه غاړه وغړوي ، دی به خپلې لښکرې هغې خواته وباسي او په مرکز کې به نظامي قوه کمزوری شي ، په همدې ترتیب د پاڅون په ترڅ کې گرگین سره له ملگرو یې غافل ونيول شول او د ده د ټول لښکر د له منځه وړلو او خورولو نقشه کامیابه شوه او په دې ترتیب تر دوه نیم سوه کلنۍ تجزیې وروسته د افغانستان یوه برخه له پردې تسلط نه آزاده شوه (۲۳) .

۳ - د نیکه دریمه لویه جرگه :

دوهمې لویې جرگې د پاڅون قوماندو ورکړه ، د یوې شپې په ترڅ کې کامیابه شوه او ملي اوښتون رامنځ ته شو ، نیکه تر بریالیتابه وروسته یو ځل بیا د قومي مشرانو ملي جرگه راوېلله او دې جرگې ته یې هغه مشران هم راوېلل چې د گرگین له لاسه یې کور کلی پرې ایښی

او غرونو ته ختلي وو ، دا جرگه هم د کمیت او هم د کیفیت له امله لویه وه ، اوسټون شوی و ، د اوسټون ساتنه په کار وه او د تیري کونکي دښمن لاس لنډونه ، نیکه جرگې ته خپل مرام شرح کړ او د دوی په وړاندې یې د خپل حکومت بڼه وټاکله ، ده وویل :

« ای افغاني اولسه ! له زړه نه وایم چې زما یوازینی هدف ستاسو خپلواکي وه ، خپلواکي داسې متاع ده چې د هغې په لاره کې هر څه کول په کار دي ، گرگین ووژل شو ، که له ما سره یو او یو لاس شی او زما ملا وتړئ نو د ذلت او اسارت زنجیرونه به له غاړې نه وغورځوو ، د خپلواکۍ او عزت بیرغونه به مو د هیواد په گوټ - گوټ او د نړۍ په هیوادونو کې ودرېږي ... رښتیا هم قام د دین او وطن په لاره کې لوی خدمت ترسره کړ ، خپله سکه یې په مرمرو کې ووهله او د قیامت ورځې ته یې ښکلی اثر یادگار پرېښود ... » (۲۴) .

ده د خپلې اوږدې او جذابې وینا په پای کې وویل : « بیا هم هغه څه چې د محمدي شریعت او افغاني غیرت غوښتنه وه ، وویل شول ، اوس هم که داسې څوک په تاسې کې وي چې د پردیو غلامی ترخپلواکۍ ښه گڼي او خپل لاسونه د خپلواکۍ په هغه زرينه رسی چې له آسمانه راغځیدلې نه نیسي ، په بشپړه آزادۍ ویلای شي ، خو په ښکاره ټکو کې باید ووایم چې بیا دې نو له موږ سره د اوسیدو تمه هم نه لري او باید زموږ له خاورې او ملي ریاست نه ووزي او د کوم ظالم پاچا ترسیوري لاندې ژوند غوره کړي » (۲۵) .

دې جرگې په همغه ورځ میرویس نیکه خپل مشر وټاکه خو ده د پاچا نوم پرځان کښینښود او په « ملي مشر » یې اکتفا وکړه او په حقیقت کې یې په دې عمل سره په افغانستان کې د جمهوریت خښته کښینښوده .

د میرویس نیکه ترمینې وروسته د ده اخلاقو دا ریاست په پاچاهۍ واراوه او هم یې د جرگې زرین اصول هیر کړل نو ډیر ژر د واکمنۍ په سر له کورنیو شخړو سره مخامخ شول او په نتیجه کې د «خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود» په بنا د دیرشو کلونو په اوږدو کې د آزادۍ دا لمر پریوت او یو ځل بیا د نادرافشار د فشار په نتیجه کې د نورو غلامۍ خپله کرغیږنه څیره را برسیره کړه . په ۱۷۳۷ م کال کې کندهار تر یو کلنې کلا بندۍ وروسته د افشاریانو لاس ته ورغی او نوموړي خونخوړ پاچا تر ۱۷۴۷ کال پورې پر افغانستان سربیره هند هم لاندې او د هند مغولي واکمنۍ یې رانسکوره کړه (۲۶) .

د احمد شاهي دورې لویې جرگې

۴ - د شیر سُرخ د مزار جرگه :

کله چې د ۱۷۴۷ کال د جون په ۱۹ نیټه نادرافشار د ده باوري منصبدارانو وواژه یو ځل بیا د دې زمینه برابره شوه چې د افغانستان خپلواکي ترلاسه او د افغانستان د خپلواکۍ حکومت لپاره یو انتخابي مشر رامنځ ته شي . د دې مهمې سیاسي مسألې د حل لپاره د قومونو مشرانو بیا هم د لویې جرگې لمنې ته لاس وغځاوه او د کندهار د شیر سُرخ په مزار کې د یوې لویې جرگې غونډې پیل شوې ، په جرگه کې د زیاتو قومونو مجربو او باوري مشرانو برخه درلوده ، د دې جرگې مهم غړي دا وو :

نور محمد خان غلجی ، محبت خان پوپلزی ، موسی خان اسحق زی ، نصرالله نورزی ، حاجی جمال خان بارکزی او ...

په دې مزار کې د لویې جرگې غونډې اته ورځې وشوې خو نتیجه یې

حکمه ورنه کړه چې یوه مشر هم بل مشر ته خپل واک نه شو ورکولی او پر خپل ځان یې د هغه واکمني نه شوای منلی ، که څه هم په لومړي نظر د دې کار لپاره نور محمد خان میرافغان ډیر وړ بریښیده حکمه هم د پاڅه عمر او هم د پخې تجربې څښتن و او په ټولو غلجې ټبرونو کې یې محبوبیت اونفوذ درلوده خو څرنگه چې توند مزاج یې درلود ونه ټاکل شو ، حاجی جمال خان هم زیات قومي ځواک درلود او مشران وربدل چې دی د واکمنۍ په وخت کې استبداد ته لاس ونه غځوي نو حکمه ټولو هڅه درلوده داسې ځوک رامنځ ته کړي چې د دوی له آزاد مزاج ، د جرگې له اصولو او د افغانانو له اولسي روایاتو او عدالت سره سم گام واخلي او په راتلونکي کې استبداد ته لاس ونه غځوي او هم د ډیرې پیاوړې قبیلې مشر نه وي (۲۷) .

تر نهمې غونډې پورې د مشر لپاره ټول شرایط ټاکل شوي وو ، د شیر سُرخ د مزار ملنگ صابرشاه په دې جرگه کې یو د کم عمر ځوان چې غلی به ناست خو غښتلی مټی او زیاته هوښیاري یې درلوده په دې شرایطو برابر وموند ، له ځایه پاڅید ، له نژدې کروندې نه یې د غنمو وړی (له بل روایت د وریشو وړی) راوشکول ، رایې وړل ، دې ځوان ته یې تاج ترې جوړ کړ ، په دستار یې ور وټومبه او غز یې وکړ چې : « زه د دې نوي مسؤولیت لپاره دا ځوان ټاکم ! » د ټولو مشرانو دا ټاکنه خوښه شوه ، هو دا ټاکل شوی ځوان احمد خان و چې له دې ورځې نه وروسته د احمدشاه بابا په نامه یاد شو او په ډیر لږ وخت کې یې د خپل عقل ، فراست اومیرانې په مټو لویه افغاني امپراتوري جوړه کړه او د افغانستان ټولې خاورې یې د نورو له واک نه آزادې کړې (۲۸) او تر دوه نیم سوه کلنۍ درېه درې وروسته د افغانستان بشپړه آزادي ترلاسه شوه . دا جرگه هم د کمیت له نظره ډیره لویه نه وه او څو معدودو او

محدودو مشرانو برخه پکې درلوده خو د کیفیت له پلوه ډیره لویه جرگه وه ځکه د افغانستان د لویدیځ د مهمو قومونو باوري مشران پکې موجود وو او هم له دې کبله چې یو لوی سیاسي گام یې واخیست او د هیواد د مشرتابه په برخه کې یې پوځ او مدیرانه تصمیم وکړ او د دې انتخاب نتیجه ډیره په زړه پورې او مطلوبه وه او د پښتنو هغه متل یې رښتیا کړ چې وایي : « کار چې په سلا وي بې بلا وي » .

د احمد شاه بابا ترمړینې (۱۷۲۷ م) وروسته د ده په اولاده کې د اقتدار پر سر خونړۍ کورنۍ شخړې پیل شوې ، مدبر وزیر شاه ولیخان بامیزیای د تیمورشاه له خوا ووژل شو او د قومي دښمنیو په نتیجه کې تیمورشاه په غلا پایتخت کابل ته راولېږد او ، د ده ترمړینې وروسته د ده زوی زمانشاه د تیمورشاه د زمانو له منځ نه د یوه تن په پاچاهۍ ټاکونکې جرگه د زندان میلمه کړ او د واک پر سر په واکمنه کورنۍ کې وژنې او قتل و خون دومه زیات شو چې بالاخره انگریزانو په ۱۸۴۸ م کال کې له دې نفاق نه درنه استفاده وکړه ، زموږ پر هیواد یې وسله وال تیری وکړ او زموږ ملي واکمني یو ځل بیا رانسکوره شوه ، د دې ټولو بدبختیو لوی علت د جرگې (شوری) شاته اچول او د سلا او مشورې له منځه تلل وو (۲۹) .

د اولس جرگې

۵ - د جهادي مشرانو جرگه :

انگریزانو ، رنجیت سنگه او د افغانستان فراري پاچا شاه شجاع د ۱۸۳۸ کال په جون کې یو درې اړخیز تړون لاسلیک کړ ، په دې تړون کې شاه شجاع ته وعده ورکړه شوه چې دی به د افغانستان پاچاهۍ ته

رسول کيږي او ده هم د قدرت په هوس کې د افغانستان زياتې سيمې انگرېزانو او سکھانو ته وروبخښلې او د دوی بشپړه غلامي يې ومنله ، د همدې قرارداد په بنا شاه شجاع له انگرېزي لښکرو سره د سنده او بولان له لارې پر کندهار راغی ، کندهار يې ونيو او هلته د انگرېزانو له خوا د ده تاجپوشي وشوه ، بيا يې د کابل پر لور لښکر کشي وکړه . غزني يې لاندې کړ او امير دوست محمد خان له کابل نه د بخارا په لور تېښته وکړه ، شاه شجاع انگرېزانو کابل ته راووست او پر تخت کېښول شو ، انگرېزي غاينده مکناتېن او نورو انگرېزانو علناً ټول اختيارات ترلاسه کړل او پاچا د کلمې په حقيقي معنی « تش په نامه پاچا و » (۳۰) .

د افغانانو د ملي جرگو برکت و چې افغانانو ته يې له پردو يرغلگرو سره د مقابلې داسې ملي شعور ورکړی و چې هر افغان خپل مسؤليت گانه چې يې له قبلي مفاهمې په خپله ، خپله سيمه کې راپاخيږي او د پردې تيرې په مقابل کې ملي لښکر تنظيم او له تيرې کوونکو سره مقابله پيل کړي .

په همدې اساس کله چې انگرېزان له کندهار نه تر کابل پورې راتلل ، په لاره کې ډير بریدونه پرې وشول او دوی هم خصوصاً په غزني کې مجاهدين په ډير وحشت او قساوت قتل عام کړل خو دې وحشت او دهشت نه يوازې دا چې خلک ونه ورولاي شول ، بلکه د ملي پاڅيدنو حلقه يې لا پسې پراخه کړه ، د افغانستان په گوټ - گوټ کې خلک پاڅيدل ، پر انگرېزي او د دوی د غلام پاچا پر تأسيساتو بریدونه پيل شول ، د ملي پاڅون حلقه د مرکز پر لور راتنگيدله او د بيلو - بيلو سيمو د مجاهدينو ترمنځ مفاهمې پېنځيدلې ، د دې پاڅون او د دې مفاهمو نتيجه دا شوه چې يوځل بيا يوه ملي لويه جرگه رامنځ ته کړي ، د روژې په يوه مبارکه شپه کې د ۱۸۴۱ م کال د نومبر په لومړۍ نيټه د

کابل ښار په زړه عاشقان و عارفان کې د مشرانو یوه جرگه راغونډه شوه او د یوه عمومي پاڅون لپاره یې پریکړه وکړه ، جرگې چې د بیلا بیلو قومونو مشران پکې وو د پاڅون د رهبرۍ لپاره یوه دوولس کسيزه شورا جوړه کړه ، استازي یې وټاکل چې خلك پاڅون ته وهڅوي . د انگلیسانو مخابراتې او ارتباطات ترڅارنې لاندې ونیسي او نور لازم اقدامات وکړي . د انقلابي شوری د مشرۍ لپاره یې نواب محمد زمان خان د رئیس په حیث او امین الله خان لوگری د « نایب » په حیث وټاکل . د دې شوری نور مهم غړي : غازي عبدالله خان اخکزی ، میر مسجدي خان او ځینې نور کسان وو او د انقلاب د څرخ په څرخولو کې د دې مشرانو هم لوی لاس و : سکندر خان بامیزی ، امام ویردی (اوزیک) ، ملا احمد برنج فروش ، اکبر خواښگامی ، آغا حسین قزلباش او نور په لسه او کسان (۳۱) .

د دې لویې جرگې د تدبیرونو په رڼا کې په دوو میاشتو کې دننه انگریزانو شرمیدلې ماته وخوړه او مجبور شول چې د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په ۶ نیټه کابل تخلیه کړي او د افغانستان آزادي ومني (۳۲) . دا لویه جرگه هم د کمیت له پلوه ډیره لویه نه وه ځکه د نړۍ د وخت د لوی ښکیلاکي ځواک ترواک لاندې سیمو کې جوړیده او د امنیت ساتلو یې بشپړه هوسپاري غوښته چې ونډه شوه خو د کیفیت له خوا ډیره لویه جرگه وه او د ملي پاڅون لپاره یې داسې تدبیرونه ونیول چې په ډیره ښه توګه یې ملي رهبري وکړای شوه او په ډیر لنډ وخت کې یې د هیواد آزادي ترلاسه کړه خو افسوس چې د انگریزانو تفتین د قدرت ته رسیدو تر وخته پورې د دې جرگې ځینې غړي ، لکه غازي عبدالله خان اخکزی او میر مسجدي خان د خاینانو او د خپلو عمالو په لاسونو شهیدان کړي وو او پاتې یې هم د تهنیدلي امیر دوست محمد خان د حکومت د بیا ټینګیدلو په اثر تس نس شول خو بیا یې هم د نړۍ په

تاریخ کې یو لوی کار ترسره کړی و او هغه هم د لومړي ځل لپاره د انگریز د مغرور ټنګیلاک شرمیدلي ماته وه ځکه تر دې وخته دوی خپل قدرت نه ماتیدونکی گانه او د نړۍ نورو لویو او وړو هیوادونو هم فکر کاوه چې انگریز نه ماتیدونکی قوت او قدرت دی .

د امیر شیرعلي خان لویې جرگې

۶ - لومړۍ لویه جرگه :

امیر شیرعلي خان چې یو روڼ فکره پاچا و او لویو جرگو ته پيوخل بیا ارزښت ورکړ ، ده په ۱۸۶۵ م کال په کابل کې یوه لویه جرگه جوړه کړه ، دې جرگې ته یې د هیواد له بیلا بیلو سیمو نه دوه زره کسان راویل شو ده ته د ده د وروڼو د اختلاف او دښمنیو په باب مشوره ورکړې ، چې تردې مشورې وروسته له خپلو وروڼو سره جگړې ته متوجه شو ، په نتیجه کې یې ماته وخوړه او د کابل تخت یې وروڼو ترې ونیو (۳۳) .

۷ - دوهمه لویه جرگه (۳۴) :

همدا راز ده د خپلې واکمنۍ په دوهمه دوره کې په ۱۲۹۰ هـ ق (۱۸۷۳ م) کال د خپل ۱۳ کلن زوی عبدالله خان د ولیعهدی لپاره یو لوی جشن جوړ کړ او د شمس النهار د یوه اقتباس په استناد پنځه سوه زره تنه مخور او سپین زيري ورته راغونډتل شوي وو (*) او اووه شپې او ورځې یې دوام درلود (۳۵) د همدې لویې غونډې په دوران کې امیر شیرعلي خان د افغانستان لومړنۍ کابینه جوړه کړه : سید نور محمد شاه یې صدراعظم وټاکه او د بیلا بیلو چارو لپاره یې وزیران موظف کړل (۳۶) .

(*) دا شمیره له عقل نه لرې ده کیدای شي یا په اقتباس او یا په خپله اخبار کې شمیره غلطه چاپ شوی وي (لیکوال)

دا دواړې جرگې د کمیت په لحاظ ډیرې لویې وې او خصوصاً د دوهمې جرگې د گډون کوونکو د شمیر په اقتباس کې که غلطې شوی وي هم یقیناً ډیره لویه جرگه به وه خو کیفیت یې د پخوانیو جرگو غوندې نه و ، ځکه اهداف یې ترهغې واړه وو ، له وروڼو سره جگړه د اقتدار جگړه وه او خلکو له داسې موضوع سره ډیره علاقه نه ښوده او هم د ولیعهد ټاکل د پاچا یو بل هوس و چې د خپل لوی زوی محمد یعقوب خان سره د مخالفت له امله یې کړی و خو بیا یې هم لویه میوه په افغانستان کې د یوه منظم او عصري حکومت او کابینې رامنځ ته کیدل وو .

بیا هم د اولس جرگې

۸ - د مجاهدینو ارتباطي جرگه :

په ۱۸۷۹ ع کال انگریزانو یو ځل بیا پر افغانستان وسله وال برید وکړ . امیر شیرعلي خان کابل پرېښود او مزارشريف ته د روسانو د مرستې په تمه ولاړ خو هلته زړه چاودی مړ شو ؛ انگریزانو د ده زوی یعقوب خان چې له زندانه پر تخت کښینول شوی و له ځانه سره مل کړ . د گندمک شرمیدلی تړون یې ورسره وکړ او د افغانستان حکومت یو ځل بیا د انگریزانو لاس ته ولوید . د افغانستان اولس هم د خپل طبیعي خصلت له مخې د پاڅون لاره ونیوه ، په هرځای کې سره راغونډ شول او د خپلو ملي مشرانو په لارښوونه یې پر انگریزانو بریدونه پیل کړل . د کابل ، کوهدامن او کاپیسا د جهاد مشران محمد کریم خان ، غلام حیدرخان کابلي ، میریچه خان کوهدامنی ، میرغلام قادرخان اوبیانی ، پرویزشاه خان پغمانی ؛ د تگاو او نجر او جهادي مشران محمد عثمان خان ساپی او ورور یې محمد شاه خان ؛ په لوگر کې د جهاد مشران غلام

حیدرخان خرخی ، سمندر خان او محسن خان لوگری ؛ د میدان او وردگو جهادي مشران محمد جان خان وردک او ملا عبدالغفار خان لنګري ؛ د غزني او زابل جهادي مشران ملا دین محمد اندر چې په ملا مشک عالم مشهور دی ، عبدالقادرخان غزنوي او گل محمد خان اندر ؛ په هرات کې نایب سالار حفیظ الله خان او سردار محمد ایوب خان ، په ننګرهار کې عصمت الله خان جبارخیل او د هیواد په ګوت - ګوت کې په سلهاو نور کسان چې د ملا مشک عالم د وینا له مخې د جهاد ټول مشران درې زرو تنو ته رسیدل (۳۷) .

دوی ټولو د هیواد په بیلا بیلو برخو کې محلي جرګې جوړې کړې وې او د ارتباطي شبکو له لارې یې دې جرګو ته د یوې واحدې جرګې بڼه ورکړې وه او د جهاد په ارتباط یې ګډ تصمیمونه نیول . د همدې ګډو تصمیمونو له مخې مجاهدینو د انګریزانو او مزدور حکومت خالي وړانولې ، د مرکز په لور رالنیږدل او د کابل د محاصرې حلقه تنګیدله خو چې د ټولو سیمو مجاهدین له خپلې خپلې خوا پر کابل راچاپیر شول او په انګریزي چوڼیو یې اور بل کړ . په دې بریالي جهاد کې نارینه وو او ښځو ګډه برخه درلوده او د ۱۸۷۹ کال په دسمبر کې یې سوږ ژمی د انګریزانو لپاره په سره تنور بدل کړ او یو ځل بیا یې انګریزانو ته شرمیدلې ماته ورکړه .

دې جرګو د انګریزانو د شپلو پروگرام درلود خو د افغانستان د آزادۍ د سنبالولو کوم پروگرام ورسره نه و ، نوځکه کومه سکه چې محمد جان خان ضرب کړې وه پرې لیکلې یې وو :

میکنم دیوانګی تا بر سرم غوغا شود

سکه به زر میزنم تا صاحبش پیدا شود (۳۸)

او له همدې نیمګړتیا نه انګریزانو ګټه واخیسته له سردار عبدالرحمن

خان سره یې اړیکې ټینګې کړې او تر پټې تړون وروسته یې ده ته د پر تخت کښیناستلو بلنه ورکړه. ده ظاهراً د جهاد اعلانونه نشر کړل او د مجاهدینو له لارې حکومت ته ورسید ، انگریزان هم جسماً له افغانستان نه ووتل خو په غیرمستقیم ډول عبدالرحمن خان د دوی د تحت الحمايه پاچایانو په توګه پاتې شو .

د مجاهدینو دې ارتباطي جرګو یو حل بیا د افغانستان آزادي تأمین کړه او دا جرګه هم د کمیت او هم د کیفیت له اړخه لویه او مهمه وه او دا چې وروستی نتیجه یې دښمنانو وتړول له لوی علت یې دا و ، چې د افغانستان خلک له خارجي ښکیلاک سره ژوره دښمني لري خو له کورني استبداد سره بیا غیرملي او استبدادي حکومتونو روږد کړي دي .

د سراجي دورې جرګې

۹ - د بیطرفۍ لویه جرګه :

د ۱۹۱۳ م کال په اګست کې نړیوال عمومي جنگ ونښت ، په دې جنگ کې انگریزانو د افغانستان له تحت الحمايه حکومت نه توقع درلوده چې افغانستان د انگریز په ملاتړ په جنگ کې برخه واخلي او که نه نو بې طرفه پاتې شي ؛ د افغانستان روشنفکرانو او پر آزادی مین اولس اراده درلوده چې انگریزانو له جنګي مصروفیت نه په استفادې کولو سره له انگریزانو سره وجنګیزي او له تحت الحمايګۍ نه ځان خلاص کړي ، کابل ته راغلی د جرمنیانو او ترکانو هیئت له افغانستان نه غوښتنه کوله چې د دوی ملاتړ وشي او د انگریز په وړاندې په جګړه کې برخه واخلي او له دوی سره به په دې برخه کې هر ډول مرسته کیږي (۳۹) خو امیر حبیب الله خان د موضوع د باریکۍ له امله منځنۍ لار خوښه کړه او د

افغانستان بشپړه بې طرفی یې اعلان کړه او انگریزانو ته یې په جگړه کې د نه شاملیدو واده ورکړ؛ محمود طرزی په سراج الاخبار کې د «حی علی الفلاح» ویسپوونکی مقاله چاپ کړه خو د انگریزانو له خوا په مطبعه کې سانسور او له نشر څخه پاتې شوه (۴۰).

پاچا په ۱۹۱۵ م کال د خپلې بې طرفۍ د تائید لپاره د افغانستان مشهور مشایخ، لکه د اسلام پور پاچا (میرصاحب جان)، د موسهي اخونزاده (ملا محمد جان)، د تگاو ملا صاحب، د هېډي اخونزاده، د پرو میا صاحب، د حصارک میا صاحب، شمس الحق صاحب، د شور بازار حضرات، حافظ جی صاحب، ملا محمد مرید، ملا عبدالغفار اخونزاده اونور کابل ته راوغوښتل؛ د دغو مشایخو اونورو اولسي وکیلانو په شمول یوه لویه جرگه د امیر په وړاندې جوړه شوه او د ملت د اتفاق او د دولت د بې طرفۍ د سیاست ملاتړ یې وکړ (۴۱).

په دې لویه جرگه کې که څه هم ظاهراً انگریزان د افغانانو له گوزار نه خلاص شول خو افغانستان هم له تباهی او د نړیوال جنگ له ډگر گرځیدو څخه بچ او د نړیوالې سوځوونکې جگړې له لنبو څخه وژغورل شو.

د امانی دورې لویې جرگې

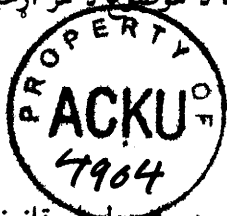
۱۰ - د «اتحاد مشرقي» په نامه لویه جرگه :

د ۱۹۱۹ م کال د فرورۍ په ۲۰ نیټه د آزادۍ غوښتونکو یوې ډلې د افغانستان تحت الحمايه پاچا امیر حبیب الله خان د یوې کودتا په ترڅ کې وواژه او تر دې وروسته د ده زوی امان الله خان د افغانستان بشپړه خپلواکي اعلان کړه او د افغان او انگریز دریم جنگ ونښت، په جنگ کې انگریزانو د هیواد په جنوبي او غربي جبهو کې سخته او شرمیدلې

ماته وڅوپه او د متارکې وړاندیز یې وکړ . د افغانستان حکومت متارکه ومنله خو انگریزانو یو ځل بیا غوښتل چې نظامي ماته په سیاسي ډگر کې جبیړه کړي او هغه څه چې په جنگ یې له لاسه ورکړي وو په سوله کې یې ترلاسه کړي ؛ د راولپنډۍ د سولې په غونډه کې یې د افغاني هیئت مشر والي علي احمد خان وغولاوه او یوه مغلوبانه صلحنامه یې پرې لاسلیک کړه خو بیا هم دولت نور اقدامات وکړل او د ۱۹۱۹ م کال په اگست کې انگریزانو زموږ بشپړه آزادي ومنله (۴۲) . له دې سره هم داسې گتگوسې لا خورې وې چې انگریزان به یو ځل بیا پر افغانستان وسله وال تیري وکړي ، د داسې یوه تیري د مقابلي لپاره د مشرقي تنظیمه «رئیس محمد نادرخان د «اتحاد مشرقي» په نامه یوه لویه جرگه راولبله ، جرگه په ننگرهار کې د هډې صاحب د زیارت ترڅنگ راغونډه شوه ، په دې غونډه کې د مشرقي (اوسنی لغمان ، کونړ او ننگرهار د ولایتونو) د بیلا بیلو قومونو سپین زبیري ، عالمان ، سادات ، مشایخ اونور مخور سره راغونډ کړای شول او د خپلواکۍ د ساتنې او د وطن د دفاع او آبادۍ په برخه کې یې مهمې پریکړې وکړې ، دوی وغوښتل چې انگریزان دې د افغانستان آزادي د زړه له کومي ومني او که نه نو د سرحد ټول اقوام او قبایل د جهاد لپاره چمتو او آماده دي او د افغانستان آزادي به په خپلو وینو ساتي . په همدې غونډه کې د هر قوم مشرانو د پاک قرآن په حاشیه کې ژمنه لیک کړه ، د هر قوم ذمه واری یې وټاکلی ، د جهاد مشران او علمبرداران یې تعیین کړل ، د حکومت له خوا هر مشر او علمبردار ته یوه - یوه ښه تومانچه چې د هماغه قوم نوم او د جهاد د محاذ نوم یې پرې کیندل شوی و ورکړه شوه او پر نورو سوغاتونو سربیره هر یو قوم ته د جهاد یو - یو علم شریف هم ورکړ شو چې د جهاد آیتونه پکې لیکل شوي وو (۴۳) .

د همدې تاريخ غونډې په افتخار په مشرقي کې د « اتحاد مشرقي » په نامه يو اخبار د ۱۹۲۰ کال د فرورۍ په ۲۸ نيټه په خپرونو پيل وکړ (۴۴) .

دا لويه جرگه د آزادۍ ساتلو لپاره شوې وه ، د کميت له پلوه لويه وه ، د کيفيت له پلوه سره له دې چې د ټول هيواد د مشرانو جرگه نه وه خو اغيز يې عمومي او کيفيت يې لوړ و او انگريزان يې مجبور کړل چې د هندوستان په مسورۍ کې له افغاني هيئت سره د موضوع د هر اړخيز حل لپاره خبرو ته چمتو شي .

۱۱ - د اساسي قانون جرگه :

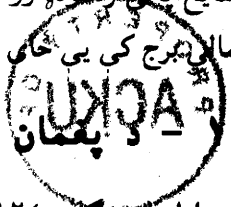
د افغانستان د خپلواکۍ او په څنگ کې يې د مشروطه او قانوني حکومت د ټينگيدلو لپاره منظمه روشنفکري مبارزه له پخوا نه پيل شوې وه او د مشروطيت غورځنگ چې په ۱۹۰۵ کال کې په منظم ډول رامنځ ته شوی و (۴۵) د وخت د تحت الحمايه پاچا له خوا په بيرحمۍ وکوټل شو خو غلی نه شو او نور هم غېستلی شو خو يې په نتيجه کې پاچا را نسکور او د آزادۍ جهاد پيل شو . د همدې مبارزې په دوام په افغانستان کې د قانون جوړونې او د قواوو د تفکيک کار پيل شو او د افغانستان د لومړني اساسي قانون مسوده جوړه شوه . د دې « اساسي نظامنامې » د منلو او تصويب لپاره د ۱۹۲۳ کال د فرورۍ په ۲۶ نيټه د ملت د مشرانو لويه جرگه راوغوښتله شوه چې ۸۷۲ نماينده گانو برخه پکې درلوده او د افغانستان دا لومړنی اساسي قانون يې تصويب کړ (۴۶) . دې قانون ۷۳ مادې درلودې ، چې زموږ د هيواد سياسي او اجتماعي بڼه ، د خلکو حقوق ، اداري تشکيلات او اساسات ټاکلي وو . دې قانون خلکو ته د فکر د آزادۍ ، د کار د آزادۍ ، د خبرو د آزادۍ او

د کوز او حیثیت د مصؤونیت وعده وکړې وه او د قانون حکومت پکې اعلان شوی و (۴۷) .

د دې لویې جرگې کمیت او کیفیت دواړه لوړ وو او د اساسي قانون په تصویب سره یې افغانستان ته د قانوني ودې او پراختیا زمینه برابره کړه او هم د دې جرگې تر جوړېدو لږ وخت وړاندې د ۱۹۲۱ کال په اگست کې د دولت شوری جوړه شوې وه چې د هیواد مخور ، عالمان ، سادات او مشایخ پکې راغونډ وو . د قوانینو مسودې به یې جوړولې او د ارگ په شمالي برج کې یې ځای ورته ټاکلی و (۴۸) .

۲۲ - د پغمان لویه جرگه :

دا لویه جرگه د ۱۹۲۴ کال په جولای کې په پغمان کې جوړه شوه او د دولت خارجي تړونونه ، روابط او کورني قوانین اومسایل یې تر غور لاندې ونيول ، لیکن په حقیقت کې دا لویه جرگه د منگلو د سر اخیستنې په باب وه (۴۹) او کوم اعتراضونه چې دوی په قوانینو درلودل د هغو ترمیم وشو (۵۰) .

په دې لویه جرگه کې ټول ۱۰۵۲ تنه راغونډ شوي وو چې ۲۳۱ تنه یې د دولت وتلي مامورین او پاتې یې د بیلا بیلو ولایاتو خانان ، سیدان ، عالمان ، شیخان او ټاکلي وکیلان وو . د جرگې مشري د وخت د پاچا په غاړه وه او د هیواد پر ټولو داخلي او خارجي چارو مفصل بحثونه او پریکړې پکې وشوې (۵۱) .

دا جرگه د کمیت په لحاظ هم لویه وه او د اهمیت په لحاظ هم ، ځکه لومړی ځل و چې د اولس له نماینده گانو سره دولتي اسرار تریخت لاندې ونيول شول او حتی دوی پرې وپوهول شول .

— مکررم آنگا ؟

۱۳ - د امانی دوری وروستی لویه جرگه :

دا جرگه داسې وخت جوړه شوه چې د وخت پاچا د اروپا د خپل شپږ نیم میاشتني اوږده سفر نه بیرته هیواد ته راستون شوی و . ده ډیر نوي شیان لیدلي وو او غوښتل یې چې افغانستان هم په یوه گام د نړیوال تمدن په کاروان پسې ورسوي نو د خپلو نویو پروگرامونو د اعلان لپاره یې د ۱۳۰۷ کال د وږي په ۶ نیټه (د ۱۹۲۸ اگست) په پغمان کې لویه جرگه راوبلله ، په دې لویه جرگه کې دوو زرو تنو برخه درلوده (۵۲) چې د وږي په ۱۰ نیټه پای ته ورسیده (۵۳) .

د دې جرگې مهم مصوبات دا دي : د دولت شوری په ملي شورا بدلول ، د مجرمینو جزا بخښل د پاچا حق دی ، د تفتیش د عمومي دایرې جوړول ، د دارالعجړه او دارالمجانین جوړول ، د څاروو د سر شمیر وخت ټاکل ، د عسکري خدمت درې کلنه دوره منل ، د نښانونو الغاء ، رسمي لباس ټاکل د ملکي رتبو الفاظ د رسمي او خصوصي القابو له منځه وړل ، د هر جرم تعذیری جزا ټاکل ، د عصري محکمو جوړول د خطیبانو او مدرسینو لپاره د شهادتنامو د موجودیت شرط ایښودل ، د حربي قواوو د پیاوړتیا لپاره د اولس مالي مرسته کول ، د رشوت مخه نیول ، د واده کولو د سن تعیینول ، د ولیعهد ټاکل ، د افغانستان لپاره درې رنگه بیرغ منل او د ملي نښان ټاکل (۵۴) .

همدا راز دې لویې جرگې پریکړه وکړه چې لویه جرگه به تر دې وروسته د هرو پنځو کلونو په تیریدو مرکز ته راغوښتله کیږي او غږي به یې د پاچا میلمانه وي ، همدا راز لویې جرگې اولسي جرگې (ملي شوری) ته بشپړ واك ورکړ چې د ملت او هیواد په گټه ټول جوړ شوي قوانین ومنی او د اجراء وړ وگرځي (۵۵) .

په دې جرگه کې د ملت نماینده گانو خپله رایه په صراحت بیانوله او له اخلاقي جرأت نه یې کار اخیست خصوصاً د دیني چارو په برخه کې ډیر خیر وو او د امان الله خان له ټینګار سره سره یې ځینې خبرې ، لکه د واده د سین ټاکل او نورې ونه منلې شوي (۵۶) .

له دې سره - سره دا جرگه د کمیت په لحاظ لویه وه خو د کیفیت په لحاظ یې له یوې خوا غیر ضروري ، احساساتي او حتی د زمان او مکان په لحاظ مضر وړاندیزونه درلودل نوځکه یې نتایج د هیواد لپاره ډیر خطرناک ثابت شول او د یوه تباه کن اړدوړ زمينه یې رامنځ ته کړه او څه مو چې درلودل هغه هم د دې اغتشاش په اور کې وسوځیدل .

ځینې مؤرخین د وخت له پاچا سره د وزیرانو کار شکني او د دوی له خوا د لویې جرگې د وکیلانو تحریرکول هم د دې لویې بریادۍ یو عامل گڼي (۵۷) .

د نادر خان دوره

۱۴ - د ۱۳۰۹ لویه جرگه :

د ۱۳۰۹ کال په وري (د ۱۹۳۰ سپتمبر) کې په کابل کې د وخت پاچا محمد نادرشاه یوه لویه جرگه راوغوښته چې ۳۰۱ تنه انتخابي وکیلان او ۲۲۷ تنه د دولت مامورین او خارجي سفیران پکې وو (۵۸) .

د پاچا په افتتاحیه وینا کې د دې لویې جرگې د راغوښتل کیدو مطلب د ملي شوری د مقرراتو ټاکل ښودل شوي (۵۹) او هم همدې لویې جرگې د افغانستان تجدید شوی اساسي قانون بیا منلی (۶۰) خو په تبلیغاتو کې یې پنځمې پرېکړې چې د امان الله خان په باب یې کړې ډیر سترځای نیولی دی (۶۱) .

د ظاهرشاه دوره

۱۵ - د بیطرفی دوهمه لویه جرگه :

د ۱۹۳۹ کال په سپتمبر کې په نړۍ کې د دوهم نړیوال جنگ لمبې-بلی شوی (۶۲) ډیر هیوادونه پکې خوړین شول او د آلمان او ایټالیې تر ماتې وروسته متحدینو له افغانستان نه وغوښتل چې جرمني او ایټالوي مستخدمین او کار کوونکي دوی ته وسپاري خو د افغانستان حکومت یو ځل بیا د ۱۹۴۱ کال په جولای کې لویه جرگه راوغوښته چې په دې جنگ کې یې د افغانستان عنعنوي بیطرفي اعلان کړه (۶۳) او له هیواد څخه یې د آلمان او ایټالیې د متخصصینو وتل په دې شرط ومنل چې رک روغ خپلو هیوادونو ته ورسول شي او د تلو په وخت کې به په لار کې هیڅ راز ستونزې نه ورته پېښېږي ، سفارتونه به برحال وي سیاسي کسان به نه ایستل کېږي او د نړیوالو دپلوماتیکو مقرراتو له مخې به همدلته استوگن وي ، لویې جرگې دا پرېکړه تصویب او حکومت عملي کړه او په افغانستان کې د جرمني او ایټالیې مستخدمین د برتانوي هند له لارې خپلو هیوادونو ته رک روغ وسپارل شول (۶۴) .

د دې جرگې پرېکړه هم ډیره مهمه وه او په نړیوال خونړي جنگ کې د گران هیواد افغانستان لمن له وینو او اور څخه وساتله شوه .

۱۶ - د ۱۳۳۴ کال لویه جرگه :

تر دې وخته د افغانستان په گاونډ کې حالاتو ژور تغییر کړی و ، انگریزانو د هند نیمه وچه خوشې کړې وه او دلته د هندوستان او پاکستان په نامه دوه بیل هیوادونه جوړ شوي وو ، د افغانستان ملت

غوښتل چې له افغانستان نه د ډيورنډ د کرښې په وسيله بيلې شوې سيمې بيرته له افغانستان سره يوځای او د افغانستان تاريخي صورت تکميل شي خو د دې ترڅنگ د صوبه سرحد د پښتنو سياسي لپهر خان عبدالغفار خان چې د هند ترويش وړاندې د واحد هند پر پاتې کيدو ټينگار کاوه د هند ترويش وروسته يې له پاکستان نه د پښتنو بيلتون او ځانگړې هيواد غوښت او له همدې سره د پښتونستان موضوع رامنځ ته شوه ، د افغانستان حکومتونو ته هم چې د ملت له خدمت نه عاجز وو دا مبهم غږ په زړه پورې و او د ملت توجه يې ورته جلبولای شوه خو تر ټولو دا غږ د روس لپاره خوندور و ځکه په دې اتڼ باندې د راگډيدلو له لارې يې په افغانستان کې ژوره رخنه کولای شوه او خپل هغه زاړه هدف ته چې پتر کبير د افغانستان د نيولو په برخه کې ټاکلی ورسيدلای شوی .

هو ! همداسې وشول ، د پاکستان تر جوړيدو وروسته د افغانستان او پاکستان ترمنځ سياسي فضا خړه پره شوه ، سوېر جنگ پيل شو او د سياسي اړيکو شلیدلو زمينه مساعده شوه . افغانستان تر نه ځلې زيات له غرب نه د نظامي مرستې غوښتنه وکړه خو يوه غربي هيواد هم د پاکستان له کبله دا غوښتنه ونه منله او د افغانستان حکومت له مجبوريته روسانو ته مخ واړاوه ، هغوی داسې ورځې ته شنه ناست وو او دا غوښتنه يې په مينه قبوله کړه (٦٥) .

دا وخت سردار محمد داؤد د افغانستان صدراعظم و ، د ١٣٣٤ کال د لړم په ٢٢ (د ١٩٥٥ نوامبر) يې لويه جرگه راوغوښته ، د دې لويې جرگې په پرېکړو کې د پښتنو د موضوع ملاتړ او د حساسو حالاتو په بناء د افغانستان نظامي پياوړتيا شامله وه (٦٦) او د همدې پرېکړې په لاسوند د افغانستان حکومت له روسيې سره د نظامي پيرونو تړون وکړ او ځوانان يې د نظامي زده کړې لپاره روسيې ته ولېږل .

۱۷ - د اساسي قانون لويه جرگه :

د ۱۹۶۴ کال په سپتمبر کې په کابل کې يوه لويه جرگه جوړه شوه او د افغانستان لپاره يې يو داسې نوی اساسي قانون تصويب کړ چې خلکو ته يې د اساسي حقوقو د تأمين او تضمين وعده ورکړه . د احزابو آزادي ، د مطبوعاتو آزادي او د شاهي کورنۍ له انحصار نه د حکومت را ايستل او د مقننه ، مجريه او قضائيه قواوو سره بيلول د دې قانون مهم ټکي وو . دې جرگې د ۴۰۰ تنو شا او خوا غړي درلودل او د سپتمبر په ۱۹ نيټه يې د نوي اساسي قانون متن تصويب کړ (۶۷)

دا لويه جرگه هم د کميت له اړخه لويه وه او دا چې يو نوی اساسي قانون يې تصويب کړ دا يې ښه کيفيت و ...

۱۸ - د جمهوريت لويه جرگه :

د ۱۹۶۴ کال تصويب شوي اساسي قانون په خاص ډول د وخت د پاچا ترپور محمد داؤد خان د قدرت له قانوني نيولو نه محروم کړ او په دې توگه د دوی کورنۍ شخړې او خوابدي د داسې ژورو عقدو سبب شوې چې داؤد خان اړ شو د قدرت ترلاسه کولو لپاره د کودتا لاره غوره کړي او د کودتا ملگري يې هم هغه کسان وټاکل چې د روس د خلق - پرچم غړي او يا د روس مستقيم ايجنټان وو . د ۱۳۵۲ کال د چونگاښ جمهوري کودتا د همدې کسانو په لاس ترسره شوه او د دموکراسۍ لسيزې ته يې خاتمه ورکړه .

داؤد خان د ۱۳۵۵ کال ترسلواغې پورې (د ۱۹۷۷ فرورۍ) د دولت د رئيس په حيث کار وکړ خو همدا وخت يې وغوښتل چې خپل حکومت ته قانوني بڼه ورکړي . اساسي قانون نافذ او د دولت د ادارې لپاره

جمهوررئیس و ټاکل شي . دې درانه کار بیا هم د لویې جرگې راغونډېدل غوښتل ، او همدا وو چې د سلواغې په لسمه نیټه په کابل کې یوه لویه جرگه پرانستله شوه . د دې جرگې انتخابي وکیلانو هم تر ډیره حده انتصابي بڼه درلوده ، د داؤد خان د ملي غورځنگ نومي گوند غړي ورته ټاکل کیدل او انتصابي غړي یې هم د پخواني تعامل په خلاف تر ډیره حده د سپین زیرو او مخورو پرځای هغه ځوانان او گوندي فعالین وو چې د لویې جرگې وړتیا یې نه درلوده او د عنعنوي تعامل له مخې لویې جرگې ته د راتلو د شرایطو درلودونکي نه وو .

د دې جرگې غونډو (۱۶) ورځې دوام وکړ او په شپاړسمه ورځ د جمهور رئیس د ټاکل کیدو موقع راوړسیده او په پای کې محمد داؤد د افغانستان د جمهور رئیس په توگه ومنل شو (۶۸) .

دې جرگې د کمیت له پلوه د (۵۰۰) تنو شا او خوا غړي درلودل خو د کیفیت له پلوه ځکه درنه نه وه چې انتخابي او انتصابي دواړې برخې غړي یې تر ډیره حده د لویې جرگې د غړیتوب د شرایطو درلودونکي نه وو .

د مجاهدینو جرگې :

د ۱۳۵۷ کال د غوايي د خونړۍ کودتا له کیدلو سره زموږ په هیواد کې د روسیې ښکیلاک مزدور حکومت رامنځ ته شو او یو ځل بیا د افغانستان مسلمانو خلکو د یوه عمومي پاڅون تیاری پیل کړ : د هیواد په گوټ گوټ کې محلي جرگې وشوې او جهاد پیل شو ، په پېښور کې د جهاد د مشرانو گډې شوراوې جوړې شوې . حتی د ۱۳۵۸ کال د مرغومي په ۱۵ نیټه (د ۱۹۸۰ جنوري) په پېښور کې یوه مثله لویه جرگه جوړه شوه او د سلواغې تر ۳۰ نیټې پورې یې غونډو دوام وکړ

چې د هیواد د ټولو ولایاتو او گوندونو استازي ورته راغلي وو (۶۹) خو دې جرگې د دروني گډوډیو او د گوندیو له امله عملي گام وانه خيستلی شو او د غونډو له ختمیدو سره یې نتایج او دست آوردونه هم ختم شول .

تردې وروسته د مجاهدینو او هم د رژیم په ساحو کې تش په نامه گڼې جرگې جوړې شوې خو « ملي » رنگ یې له لاسه ورکړ او موږ نه شو کولای چې د ملي او لویو جرگو په لړۍ کې یې وشمیرو او په دې سربیره زموږ په هیواد کې په لسه او نورې لویې او وړې جرگې د تاریخ په بیلا بیلو پوړیو کې شوی چې دلته یې له یادولو او څیړنو څخه تیرېزو او د جرگو د تاریخي څیړې په باب همدومره بحث کافي گڼو .

پایلیکونه :

- ۱ - کُهاد ، احمد علی : « تاریخ افغانستان » لومړی ټوک ، ۱۲۵ مخ ، (د افغانستان تاریخ ټولنه) ، کابل ، (۱۳۲۱ کال)
- ۲ - همدا اخی .
- ۳ یاد شوی کتاب ، ۱۲۶ مخ .
- ۴ - گزیده ، ریگیدا ، د داکتر سید محمد رضا جلالی نایني څیړنه او ژباړه ، سريزه ، ۴۹ مخ ، نقره ، تهران ، ۱۳۶۷ .
- ۵ - د حکومت د تاریخي بڼو له لپاره وگورئ د مهندس فرشید : مکتبها واحزاب سیاسی ، تهران ۱۳۶۱ .
- ۶ - کُهاد ، احمد علی : « تاریخ افغانستان » دوهم ټوک ، ۲۵۱ - ۲۵۲ مخونه ، د افغانستان تاریخ ټولنه ۱۳۲۵
- ۷ - غبار ، میرغلام محمد ، افغانستان در مسیر تاریخ ، ۲۸۱ مخ ایران ۱۳۵۹ ش .

- ۸ - بینوا عبدالرؤف ، هوتکیها ، ۱۶ مخ ، د افغانستان تاریخ
ټولنه ، ۱۳۳۵ ش .
- ۹ - هوتک ، محمد : پته خزانه ، ۷۶ مخ د استاد حبیبی سریزه او
سمون ، کابل ، ۱۳۵۶ ش (څلورم چاپ) .
- ۱۰ - همدا اثر .
- ۱۱ - د تفصیل لپاره وگورئ : رفیع ، حبیب الله ، ادبي ستوري ،
دوهم ټوک ، ۸۳ - ۸۷ مخونه ، کابل ، ۱۳۵۹ کال .
- ۱۲ - پته خزانه ، ۷۹ - ۸۰ مخونه .
- ۱۳ - پته خزانه ، ۱۲۲ مخ .
- ۱۴ - حبیبی ، عبدالحی : د افغانستان تاریخي پېښلیک ، ۱۵۲
مخ ، د بیهقی کتاب خپرولو مؤسسه ، ۱۳۵۳ .
- ۱۵ - پته خزانه ، ۴۸ مخ .
- ۱۶ - پته خزانه ، ۴۸ مخ .
- ۱۷ - هوتکیان ، ۴۳ مخ .
- ۱۸ - هوتک : امان الله خان : د خپلواکۍ لمر څرک ، ۴۶ مخ ،
۱۳۶۸ ، پېښور .
- ۱۹ - هوتکیان ۴۵ مخ .
- ۲۰ - پته خزانه ، ۸۱ - ۸۲ مخونه ؛ د خپلواکۍ لمر څرک ، ۴۷ -
۴۸ مخونه .
- ۲۱ - هوتکیان ، ۴۵ مخ .
- ۲۲ - فیض زاد ، محمد علم : جرگه های بزرگ ملي افغانستان ،
۲۹ مخ ، لاهور ، ۱۳۶۸ .
- ۲۳ - د تفصیل لپاره وگورئ : د خپلواکۍ لمر څرک ؛ هوتکیان ؛
افغانستان د مسیر تاریخ ؛ پته خزانه او د دې دورې نور تاریخونه .

- ۲۴ - هوتکیان ۵۳ - ۵۶ مخونه .
- ۲۵ - همدا اثر ۵۵ - ۵۶ مخونه .
- ۲۶ - د پېښو تفصیل د همدې دورې په تاریخونو کې وگورئ !
- ۲۷ - حبیبی ، ارواښاد پوهاند عبدالحی ، تاریخ مختصر افغانستان ۲۵۶ مخ ، دوهم چاپ ، سازمان مهاجرین مسلمان افغانستان ، ۱۳۶۸ .
- ۲۸ - گهزاد ، ارواښاد استاد احمد علی ، رجال و رویدادهای تاریخی ، ۷۷ - ۷۸ مخونه ، تاریخ ټولنه .
- ۲۹ - د پېښو د تفصیل لپاره وگورئ : تاریخ مختصر افغانستان افغانستان در مسیر تاریخ او د دې دورې نور آثار .
- ۳۰ - تفصیل د افغانستان د نولسمې پېړۍ په تاریخونو کې راغلی دی .
- ۳۱ - افغانستان در مسیر تاریخ ، ۵۴۸ - ۵۴۹ مخونه .
- ۳۲ - د دې ماتې جریان د لیدی سیل انگریزی لیکونکی په یاد داشتونو « شېخون افغان = د پښتنو يرغل » کې په ډیر ښکلي او اعترافي ډول بیان شوی ، د دې کتاب پښتو او دري ژباړې په ۱۳۳۹ کال په کابل کې خپرې شوی دي .
- ۳۳ - د افغانستان پېښلیک ، ۱۹۶ مخ .
- ۳۴ - ښاغلی فیض زاد په خپل کتاب « جرگه های بزرگ افغانستان » کې دا دواړې جرگې سره گډې کړې دي (و گ : د نوموړي کتاب ۴۳ - ۴۶ مخونه) .
- ۳۵ - آهنگ ، محمد کاظم ، رفیع ، حبیب الله : په افغانستان کې د ژورنالیزم تاریخچه ، ۲۷ - ۲۸ مخونه ، تاریخ ټولنه ، کابل ، ۱۳۵۶ .
- ۳۶ - رفیع ، حبیب الله : ژبپالنه ، ۴۷ - ۵۰ مخونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۶۱ ، کابل .
- ۳۷ - غبار ، میرغلام محمد : افغانستان در مسیر تاریخ ، ۶۲۵

- ۶۲۶ مخونه .

۳۸ - کُهاد ، استاد احمد علی : « مسکوکات دوره اسلامی

افغانستان » د افغانستان کالنۍ ۱۳۱۹ کال ، کابل .

۳۹ - پاکرای امیر محمد شریف : حکومت مؤقت هند در کابل ، تر

۷۴ مخ وروسته ، ۱۳۶۸ کال ، کابل .

۴۰ - په افغانستان کې د ژورنالیزم تاریخچه ، ۸۲ - ۸۸ مخونه .

۴۱ - افغانستان در مسیر تاریخ ، ۷۳۹ مخ : د افغانستان

پېښلیک ، ۲۲۸ مخ .

۴۲ - اخلاص ، عبدالحالق او رفیع ، حبیب الله ، د استقلال څلورمه

جبهه ، د سریزې ۱۱ - ۳۷ مخونه ، ۱۳۶۵ ، د امان کتاب خپرولو

مؤسسه ، پېښور .

۴۳ - کشککی ، مولانا برهان الدین : نادر افغان ، ۲۰۵ - ۲۱۲

مخونه ، ۱۳۱۰ هـ ش ، کابل .

۴۴ - د استقلال څلورمه جبهه ، ۱۳۲ - ۱۳۳ مخونه .

۴۵ - حبیبی ، پوهاند عبدالحی : جنبش مشروطیت در افغانستان

سازمان مهاجرین مسلمان افغانستان ، ۱۹۸۶ .

۴۶ - د افغانستان پېښلیک ، ۲۴۳ مخ .

۴۷ - رفیع ، حبیب الله : په افغانستان کې د قانون جوړونې شروع

او نهضت ، قلمي نسخه .

۴۸ - د استقلال څلورمه جبهه ، ۱۳۵ مخ .

۴۹ - د منگلو د بغاوت په اړه ارواښاد عبدالحالق اخلاص سیف

الامان په نامه په ۱۱۲ مخونو کې یو منظوم کتاب لیکلی چې ټولې

پېښې په تار تاریخه توگه پکې تشریح شوی ، د دې کتاب قلمي نسخه

ښاغلي محمد هاشم زماني راسپارلې چې د کاتب الحروف له سریزې او

تشریحاتو سره د چاپ په انتظار دی .

- ۵۰ - کشکی ، مولانا برهان الدین : رویداد لویه جرگه دارالسلطنة ، کابل ، ۱۳۰۴ کال .
- ۵۱ - همدا پورتنی اثر ، ۴۲۲ - ۴۶۰ مخونه .
- ۵۲ - د افغانستان پېښلیک ، ۲۵۷ مخ .
- ۵۳ - طلوع افغان ، ۷ کال ، ۷۰ گڼه ، د ۱۳۷۰ د وري ۳۰ ، کندهار .
- ۵۴ - همدا پورتنی جریده او د همدې کال د امان افغان د وري د نهمې نیتې فوق العاده گڼه .
- ۵۵ - مهربان ، عبدالله : تاریخ جرگه های ملی در افغانستان ، ۱۰۱ مخ ، د افغانستان د دموکراتیک جمهوریت پلار وپنه جبهه ، ۱۳۶۱ .
- ۵۶ - جرگه های بزرگ ملی افغانستان ، ۱۳۲ مخ .
- ۵۷ - هندی ، عزیز : زوال غازی ، ۴۵ - ۴۷ مخونه ، ۱۹۳۴ م .
- ۵۸ - د افغانستان دولت : تردید شایعات باطله شاه مخلوع ، فیصله نمبر ۵ لویه جرگه ۱۳۰۹ افغانستان و معرفی اعضاء و شرکاء و سامعین موقره ، ۸۱ - ۱۱۶ مخونه ، د ۱۳۱۰ دوری لومړی نیتیه ، کابل .
- ۵۹ - الحاج ننگیال (ټولوونکی) : اسناد تاریخی افغانستان ، ۴۲ مخ ، فرهنگ جهاد ، ۱۳۶۶ .
- ۶۰ - د افغانستان پېښلیک ، ۲۶۵ مخ .
- ۶۱ - وگورئ : تردید شایعات باطله شاه مخلوع .
- ۶۲ - محمود مهرداد : فرهنگ جدید سیاسی ، ۲۶۳ مخ ، ایران ، ۱۳۶۳ .
- ۶۳ - د افغانستان پېښلیک ، ۲۸۵ مخ .
- ۶۴ - چکنوری ، سناتور غلام نبی : « لویه جرگه » خپلواکي ، دوهم کال ، څلورمه گڼه ، ۴۴ مخ ، د ۱۳۶۶ تله - لیندی .
- ۶۵ - استاد پژواک لیکوال ته ورکړی معلومات .

- ۶۶ - حق شناس ، داکتر ش . ن : د سايس وجنايات روس در افغانستان ، ۹۹ مخ ، تهران ، ۱۳۶۳ .
- ۶۷ - کشککی ، صباح الدين ، دههء قانون اساسی ، ۳۲ - ۳۴ مخونه ، د افغانستان د جهاد ثقافتی شوری ، ۱۳۶۵ .
- ۶۸ - جمهوری پلوشه ، دوه میاشتنی مجله ، د ۱۳۵۵ د سلواغې او کب گڼه ، لومړی مخ .
- ۶۹ - د تفصیل لپاره وگورئ : وجدی ، عبدالجلیل : په افغانستان کې د عنعنوي جرگونن او پرون ، ۲۱۸ - ۲۵۶ مخونه ، د امان کتاب خپرولو مؤسسه ، ۱۳۵۶ ، پېښور .

(۲)

نخپرکی

د جرگو ټولنيز دريغ

تير نخپرکي مور ته په گران افغانستان کې د جرگو نخيره راوښوده او
نخرگنده شوه چې زموږ جرگې که د کميت په لحاظ لويې وې يا وړې خو د
کيفيت په لحاظ يې اهداف او اغراض لوی او مهم وو ، لکه :
د هيواد آزادي ، د حکومت د گوداگي کيدو په صورت کې د ملي ارادې
تنظيم ، د هيواد د مشر ټاکل ، د هيواد د داخلي او خارجي پاليسۍ
تعينول او د هيواد د آبادۍ او پرمختگ . د ميرويس نيکه (لومړی او
دوهمه جرگه) د مجاهدينو (پنځمه ، اته او نولسمه جرگه) د هيواد د
آزادۍ د بيا ترلاسه کولو لپاره وې چې ټولې کاميابۍ شوې . د جنگ او
مبارزې ښه رهبري يې وکړه او د خارجي ځواکونو نه يې د هيواد
خپلواکي ترلاسه کړه . د ميرويس نيکه جرگه (دريمه جرگه) او د شير

سرخ د مزار جرگه (څلورمه جرگه) د هيواد د مشر ټاکنې جرگې وې چې مشران يې وټاکل او د قدرت خلا يې ډکه کړه . د اتحاد مشرقي جرگه (اوه لسمه جرگه) د آزادۍ د ساتنې لپاره وه چې ملت يې د خپلې آزادۍ ساتلو ته څار و او پر دې چار مکلف کړ . د بيطرفۍ دوې جرگې (نهمه او پنځلسمه جرگه) د نړيوال جنگ له اور نه د افغانستان ژغورل وو چې هم يې افغانستان له دې اوره وژغوره او هم يې د دې هيوادونو هغه کسان چې د افغانستان لپاره يې خدمت کړې و په نړيوال تضمين خپلو هيوادونو ته روغ رمت ورسول . يوولسمه ، دوولسمه ، اوولسمه او اتلسمه جرگه د اساسي قانون د منلو جرگې وې چې د دوخت له غوښتنو سره سم يې قوانين پاس او دولت او ادارې ته يې قانوني بڼه وروبخښله ، د نورو جرگو پرېکړې هم عملي شوې او د افغانستان مهمې ملي چارې يې د اولس له ارادې سره سمې کړې .

افغاني عنعنې يې جرگو د بيروکراسۍ طومارونه نه درلودل او پر کاغذي ليکنو يې تکیه نه وه ، بلکه د دې جرگو ژبنۍ پرېکړې د کاڼي کرښې وې او عملي کيدل يې حتمي او ضروري وو خو ورو - ورو د حکومت بيروکراسۍ په جرگو کې هم رځنه وکړه نوځکه يې کله - کله پرېکړې د کاغذ پرمخ پاتې شوې .

افغاني جرگو په يو ځايي د مقننه ، قضائيه او مجريه قواوو وظيفه درلوده (۱) او هم ځينې څيړونکو د مؤسسانو له مجلس سره ورته بللې دي (۲) خو حقيقت دا دی چې لويه جرگه يوه ځانگړې آريايي پديده ده چې افغانانو ته په ميراث رارسيدلې او يوه مستقلة افغاني نمونه گرځيدلې چې په نورو هيوادونو کې يې کټ مټ ساری نه شو موندلای (۳) نو له همدې کبله دا د افغاني ټولني د نظم او ادارې تر ټولو لوړه مرجع گڼلای شو چې د ملت ټولې بڼې او بدې ټاکلې شي او په داسې

حساسو وختونو کې چې نه حکومت وي او نه بله کومه واکمنه مرجع د ملت د سرنوشت او برخليک په باب فيصله کوي نوځکه لويه جرگه يوه عاجله رهبري ده ، کامله رهبري ده ، واکمنه رهبري ده او د ملت د ارادې ښکارندويه او څرگندويه رهبري ده .

د لويې جرگې غړي که ظاهراً د افرادو بڼه لري خو بالقوه هر غړي د يوه قوم او يوې سيمې حيثيت لري او که لويې جرگې ته په واقعاً ملي ډول غړي وټاکل شي يقيناً چې لويه جرگه د ټول ملت د غونډې بڼه غوره کوي او تصميم يې د ټول ملت د تصميم حيثيت لري او هغه شخړې چې پاچايان يې په لکونو لښکرو نشي غوڅولی لويه جرگه يې په محدودو غړو هوارولی شي .

د جرگې همدا اهميت او ارزښت و چې د افغانستان ملحد ، دين دښمن او هيواد پلوري کمونستان هم ورته متوجه شول او لکه څنگه يې چې په خپلو او خپلو شوروي بادارانو د شومو اهدافو لپاره ټول ديني او ملي ارزښتونه تر پښو لاندې کړي وو همداسې يې د لويې جرگې د توهين کولو او اهميت له منځه وړلو لپاره هم اقدام وکړ خصوصاً کله چې د دوی د پلار وطنې جبهې روسي ماډل بيخي رسوا او ناکام شو نو د ۱۳۶۴ کال د وري په ۳۱ نيټه (د ۱۹۸۵ اپريل) د شوروي را صادر شوي گوداگي ببرک کارمل په کابل کې د لويې جرگې په نامه يوه غونډه وکړه چې د کميت په لحاظ يې ۱۷۹۶ کسان پکې کښينولي وو خو دا يو هم د اولس او خلکو نماينده گان نه وو ، زيات شمير يې د کمونست خرڅ شوي گوند غړي او نور يې له دې گوداگي رژيم سره د ترليو اتحاديو غړي وو خو محدود کسان داسې پکې وو چې له خپلو سيمو نه د کمونست رژيم د ملاتړ په جرم راخفلول شوي او په کابل کې يې د کمونستانو په سيوري کې ژوند کاوه خو په جرگه کې تر گډون وروسته

خپلو سیمو ته له تلو سره ووژل شول او ملت د خپلې جعلې نماینده گۍ غچ ترې واخیست . څرنګه چې په دې جرګه کې د خلکو واقعي نماینده گان نه وو نو په هغه کتاب کې چې کمونستانو د لویې جرګې په نامه چاپ کړې ، د دوی د نوملېک له خپرولو څخه ډډه شوی او یوازې د هغو څو تنو نومونه یې اخیستي چې په دې تش په نامه جرګه کې یې د روس په ملاتړ ویناوې کړې دي (۴) .

همدا راز نجیب چې روسانو تر ببرک ښه روزلی و د خپلې ژبنۍ نرمې پالیسۍ د پرتوګ لپاره بیا هم د لویې جرګې په نامه د ۱۳۶۶ کال د لیندۍ په اتمه نیټه (د ۱۹۸۷ دسمبر) د خپلو مزدورانو یوه غونډه جوړه کړه چې د دې غونډې غړي هم د مزدور گوند او اتحادیو غړي وو او له ملت نه دومره په تجرید کې وو چې حتی د غونډې تالار هم د مجاهدینو په محاصره کې و او د راکټونو ګولۍ یې پرې واورولې حتی دا تش په نامه جرګه دومره پاشلې وه چې د مزدور گوند غړو هم د تالار مخه کې یو د بل وینې وپهولې (۵) نوځکه د دې غونډې پرېکړې هم د کمونستانو د نورو پرېکړو غوندې بې نتیجې او بې پایښته وې او دا د کمونستانو یوه دسیسه وه چې د لویې جرګې تاریخي او ملي مؤسسه بدنامه او ناکامه کړي خو د افغانستان مسلمان ملت دوی ناکام او زیون کړل او د قدرت له څوکۍ نه یې د تینښتې لاره خوښه کړه اما متأسفانه د یوې لویې نړیوالې دسیسې له مخې په کابل کې په ۱۳۷۱ (۱۹۹۲) کال د یوه ملي اسلامي حکومت پرځای یو داسې ائتلافي حکومت ټینګ شو چې کلیدي څوکۍ یې د کمونستانو او نژاد پالانو په لاس کې ولویدې او د افغانستان د ملت د هیلو په لاندې کولو سره یې بیا یوه غیرملي اداره جوړه کړه او د دې ادارې د ټینګښت لپاره یې د ۱۳۷۱ کال (۱۹۹۲) په لیندۍ کې یوه جرګه هم جوړه کړه خو د خلکو د لا

غولولو لپاره یې د لویې جرگې پرځای د اهل حل و عقد د شوری نوم ورکړ خو په حقیقت کې دا هم یوه نمایشي شوری وه چې گڼ غړي یې د یوه گوند وو او د یوه گوندي حکومت د بقا لپاره یې په مصنوعي ډول راوستي وو او د ملت هیڅ ډول سیمه ییزه ، قومي او سیاسي نمایندګي یې نه کوله ، له همدې امله ائتلافي رژیم ونه کړای شول چې د دې جرگې د غړو مفصل نومليک نشر کړي او د ملت نمایندګان یې وپولي (٦) .

په دې ترتیب مور وبلای شو چې د لویې جرگې ټولنیز ارزښت په دې کې دی چې د افغاني ټولنې له عنعنې یې دموکراسۍ سره سم د هرې سیمې داسې کسان چې واقعاً اولس یې خپل نمایندګه وپولي پکې راغونډ کړای شي ، هغوی مخ ته پرته ستونزې تریخت او څیړنې لاندې ونیسي او بیا د خپل هیواد د عینې او ذهني شرایطو په نظر کې نیولو سره داسې پرېکړې وکړي چې د نظري پرځای عملي او د کاغذي پرځای تطبیقي وي او همداسې پرېکړې کولای شي چې هیواد ، لکه څنګه چې پخوا څو څو ځل شوي له خطرناک حالت نه راوباسي او قانوني مسیر ته یې واچوي او که داسې ونه شي د زور او د تغلب حکومت ، نژادي او سیمه ییز حکومت ، یو گوندي او تحميلي حکومت په هیڅ ډول نه چلیږي او لکه په تاریخ کې چې گورو په بد اوناوړه ډول را نسکورېږي .

پایلیکونه :

- ١ - هوتکیان ، ٥١ مخ .
- ٢ - آقا بکف : خاطرات آقا بکف ، د داکتر حسین ابو ترابیان ژباړه ٧٣ مخ ، تهران ، ١٣٥٧ .
- ٣ - دههء قانون اساسی ، ٣٢ مخ .
- ٤ - لویه جرگه ، ١٣٦٤ ، کابل .

۵ - افغان جهاد ، د افغانستان د جهاد د ثقافتي شوری درې میاشتنۍ خپرونه ، دوهمه گڼه ، د ۱۳۶۶ کال وری - لیندۍ ، د پینځلیک برخه .

۶ - د مجاهد جریدې د ۱۳۷۱ کال د مرغومي د ۲۸ گڼې د ولایاتو او گوندونو په شمیر یو جدول جوړ کړی چې ټول نماینده گان یې ۹۸۳ ښودلي چې پکې یوازې ۳۶۲ تنه د جمعیت غړي دي ، د ننګرهار ولایت برخه نه ده پکې اخیستی او هم یې هغه نور غړي چې د رژیم له خوا پکې راغونډ شوي وو او تر ۵۰۰ تنو یې شمیر رسیده له دې احصایې نه غورځولي دي تفصیل لپاره وگورئ : افغان جهاد ، شپږم کال ، دوهمه گڼه ، د ۱۳۷۱ مرغومي - کب ، ۷۰ مخ .

(۳)

تخیر کی

د جرگو قانونی پایه

د بشر د ژوندانه تکاملي پړاوونو ، ذهني ، فکري او ټولنيزې ودې ، د بشر د ادارې لپاره د سياسي مؤسسو جوړښت او پيدايښت ورو - ورو په بشري ټولنو کې د حقوقو څيره روښانه کړه او دې حقوقو د تايمين او تضمين لپاره د نړۍ په بيلا بيلو هيوادونو کې اساسي او مدني قوانينو سترگې وغړولې او د ټولنيز ژوند اډانه يې وټاکله . دولتونه ، پارلمانونه احزاب او ډلې هم د دې تکاملي بهير يوه برخه ده چې په ټولنو کې قانوني پايله ټينگوي او د ملتونو حقوق خوندي کوي .

په نړۍ کې کامياب حقوقي او قانوني نظامونه هغه دي چې د خپلو هيوادونو او ملتونو له غوښتنو ، اړتياوو او شرايطو سره رامنځ ته شوي وي او د تطبيق پراخه او ويره ساحه ولري . انسان يو ټولنيز مخلوق دی

او د همدې گڼو ټولنيزو رواني او مادي اړتياوو له مخې يې له ډيرو ليرې او ناپيژندل شويو زمانو نه په تدريجي ډول ټولنه جوړه کړې او په ټولنه کې يې ژوند کړی ، له همدې امله فرد ټولني ته دومره اړتيا لري ، لکه کب يې چې اوبونه لري او له ټولني نه د فرد بيلول د هغه له منځه وړلو مفهوم موندلی دی نو له دې کبله د دې اجتماعي نظم د ټينگښت لپاره حقوق ، حدود او قوانين ټاکل شوي دي (۱) .

د حقوقو او قوانينو په ټاکلو کې د ملتونو تجربې درنه ونډه لري او تر ډيره حده يې تطبيق شويو عمليو ته د حقوقو او قوانينو بڼه ورکړې او په تکرار سره دا تجربې نورې هم پخې شوي او لازم ترميمونه پکې شوي دي .

د نړۍ تاريخونه په دوو دورو ويشل کېږي : قبل التاريخي او تاريخي دوره خو د افغانستان په تاريخ کې د قبل التاريخ او تاريخي دورې ټکونه لا تراوسه په واضح او مشخص ډول ټاکل شوي نه دي ځکه مور: يوه بله دوره هم لرو چې په هغې کې خط لا منځ ته نه و راغلی خو د ادبياتو پند - پند ذخير چې په شفاهي ډول ايجاد شوي وو خلکو د حافظې له لارې له يوه نسل نه بل نسل ته ليزدول ، دا دوره د افغانستان په تاريخ کې ډيره اوږده ، غني او له هنگامو ډکه دوره وه چې گڼ داستانونه ، اسطوري ، سرودونه ، کورنۍ ، رزمي چارې او نور پکې رامنځ ته شول چې خاطرې يې د خط ترايجاد وروسته ضبطې شوي او ترننه را پاتې دي ، د دې ناليکلې دورې خاطرې چې د « نيمه تاريخي دورې » ، « اسطوره يي دورې » يا « داستاني او رزمي دورې » نوم ورکولای شو ډيرې ژورې ، پياوړې او اساسي وي (۲) .

د ويدی ادبياتو پر ايجاد سربيره هغه حقوقي او قانوني تجربې چې مور: يې اوس افغاني نرخونه او کودونه بولو هم له همدې وخت نه

رانسپلیدلي او د افغاني آريايي ټولني د حقوقي او قانوني ژوند اډانه يې ټينگه کړې او ټولنيز مناسبات يې منظم کړي دي .

دې تجربو لا هممهغه خپل شفاهي او غير کتبي خصوصيت ساتلی او سينه په سينه راليزيدلی دي . جرگه هم له دې تجربو نه يوه تجربه ده چې د تاريخ په اوږده واټن کې يې تکاملي مزل کړې او تر نن پورې يې له خپل بشپړ ارزښت سره ځان رارسولی دی .

په افغاني ټولنه کې د جرگو قانوني او حقوق پايې هممهغه کودونه او نرخونه دي چې په دې ټولنه کې يې تاريخي وده کړې او په خپله جرگه هم د دې حقوقي او قانوني عنعنوي نظام يو جزء او برخه ده .

د همدې پخې قانوني او حقوقي پايې درلودلو جرگه په افغاني ټولنه کې د يوې لوړې مرجع په حيث وړاندې کړې او د دې عيني او عملي قوانينو د تطبيق واک او صلاحيت يې ورسپارلی دی .

د جرگې پريکړې کاغذي نه ، بلکه عملي وي ځکه چې د اولس د مخورو او سترگورو کسانو د پيړيو - پيړيو تجربې يې مخې ته پرته وي او هممهغه تجربه شوی او عملي شوی تجربې يو محل بيا د خلکو په منځ کې پلي کوي .

مثلاً په ټولنه کې شوی پيسې ، جرايم او شخړې تاريخي سوابق لري او د هغې د حل لپاره تجربه شوی نسخې په شفاهي ډول را پاتې دي او جرگه د هغې له مخې پريکړه کوي او خپل قرار صادروي .

جرگه د خپلو پريکړو د تطبيق او عملي کولو لپاره په کاغذ ليکنې نه کوي ، لاسليکونه او د گوتو نخښې نه اخلي ، بلکه تر پريکړې وړاندې له جانبينو نه درانه مادي تضمينونه ترلاسه کوي او دواړه اړخونه مکلفوي چې په اخلاقي توگه دا پريکړې ومني او که احياناً غاړه ترې وغړوله شي پر ټاکل شوی سزا سربيره د پريکړې د نه منلو پړه او ورسره

نوره تړلې سزا هم پرې راځي .

په افغاني نرخونو کې خون یوازی د قتل او وژلو معنی نه لري ، بلکه ډیر داسې کارونه چې انسان معناً او شکلاً بدرنگوي د قانوني او حقوقي څیړنې په وخت کې په خون شمیرل کېږي او مقابل لوری به د بشپړ خون په اندازه تاوان زغمي . مثلاً که څوک د یوه سړي دواړه سترګې ویاسي د پوره خون پور پرې راځي ، همدا راز غوږونه ، ژبه ، او شونډې غوځول ، یا د مخې غاښونه ماتول هر یو د یوه خون پور لري ، که دواړه لاسونه له بندونو نه غوځ کړای شي د یوه خون پور لري ، له بند نه غوځې شوي پښې هم همداسې دي خو که یوه پښه یا یو لاس له ولي او ورون نه غوځ کړای شي هر یو د یوه خون پور لري او که له بند نه یو لاس یا یوه پښه غوځ شي په نیم خون شمیرل کېږي په همدې ترتیب ټول جرایم درواخلی (۳) .

دا قوانین او حقوقي تعاملات په کلي توګه د زمانو د تجربو په اوږدو کې رامنځ ته شوي چې جزبي توپیرونه یې د سیمو او ځایونو تابع دي او له خپل ټول جامعیت سره په نالیکلی توګه خوله په خوله له یوه نسل نه بل نسل ته رالیږدي او لکه څنګه چې اولسي سندري د اولس د ادبي تجربو په توګه خوله په خوله رالیږدي همداسې دا قانوني او حقوقي تعاملات د اولس د اجتماعي او حقوقي تجربو په حیث را انتقالیږي .

په افغاني ټولنه کې د دې حقوقي او قانوني کودونو موجودیت دومره ارزښتمن دی چې د تاریخ په اوږدو کې یې په هیواد کې د کمزورو حکومتونو او حتی د بې حکومتۍ په دوره کې هم د ټولني امنیت ، نظم او دسپلین خوندي ساتلی او د اولس حقوقي او قانوني ارزښتونه یې خوندي کړي دي ، دا کودونه او نرخونه همدا اوس هم زموږ پر ټولنه حاکم دي او د اوږدو کلونو له مسلطو ګډوډیو او د ګڼو بهرنیو او کورنیو

دښمنانو له توطئو او تباہ کورونکو عملیاتو سره - سره یې په عمومي توګه د هیواد وحدت او د ملت ذات البیني مناسبات خوندي ساتلي دي .
په نتیجه کې ویلای شو چې جرګه په افغاني ټولنه کې ژوره قانوني پایه لري او زموږ د ټولو اجتماعي ګډوډیو د له منځه وړلو او د ستونزو د حل یوازینی مجریه نسخه همدا جرګه ده او تر څو چې ملي او بین المللي جوامع د جرګې امن پالی منې ته پناه ور نه وړي ترهغې به بله هېڅ نسخه کامیابه نه شي ، بلکه د پردو نسخو په رامنځ ته کولو او تطبیقولو سره به زموږ ستونزې او کړاوونه لا پسې زیات او دوامدار شي او د یوه ناوولي ناسور بڼه به غوره کړي .

د تاریخ په اوږدو کې د افغاني ټولنې او افرادو متقابلو اغیزو د جرګې داسې نتیجې پلې کړې دي چې ډیر ژر یې قانوني پایه موندلې او په حکمي ډول عملي شوی دي .

پایلیکونه :

- ۱ - محمد عالیخانی ، داکتر : حقوق اساسی ، ۱۰ مخ ، ایران ، تهران ، ۱۳۷۳ ، د ستان له خپرونو څخه .
- ۲ - ګهزاد ، ارواښاد استاد احمد علی : افغانستان در پرتو تاریخ ۲۲ مخ ، د کتاب چاپولو مؤسسه ، ۱۳۴۶ ، کابل .
- ۳ - د تفصیل لپاره وګورئ : پژواک ، استاد عبدالرحمن ، « تعاملات حقوقیه و جزائیه ملی » سالنامه کابل ، ۱۳۱۸ ، له ۳۴۲ - ۳۵۸ مخونو پورې .

(٤)

تخیر کی

د جرگو روانی اغیزه

انسان د خپل عقل او شعور له امله یو داسې مخلوق دی چې گڼ معنوي اړخونه لري او گڼې رواني ځانگړنې خدای (ج) پرې لورولی دي ، له دې سره انسان یو ټولنیز او اجتماعي مخلوق هم دی نو د خپل ژوند له آغاز سره یې د انساني ټولنې بنسټ هم ایښی دی . د فرد او ټولنې متقابلو اغیزو او مناسباتو انساني ټولنې ته په کل کې یوه خاصه روحیه ورځنېلې او د انسان توکم د بیلا بیلو ملتونو د ویش له مخې هر ملت د ځانگړې ملي روحی خاوند شوی او د خپلې جغرافیې ، خپل کلتور ، خپلو گټو او خپل تاریخ په غبر کې یې د خپلې ملي روحیې خپل رنگ ساتلی دی .

د يوه ملت د ملي روحيې په ځانگړي کولو او پياوړي کولو کې د کلتور لوی لاس دی چې د دې ملت د تاريخ په اوږدو کې شکل نيسي ، خپله ځانگړې بڼه تثبیتوي او خپلې ټولنې ته ځانگړي رواني تشخص ورکوي .

افغاني ټولنه چې د خپل ملي تاريخ په اوږده بهير کې قالب پندي شوی او د خپلو افرادو د اوږدو تجربو په رڼا کې يې يو ملي کلتور رامنځ ته شوی د يوې خاصې ملي روحيې او ملي تشخص خاونده ده او ځانگړي خصايس او اوصاف لري .

له همدې امله افغاني ټولنپوهنه او د افغانستان د خلکو د ټولنيزو ځانگړنو او صفاتو څيړنه د تاريخ ، جغرافيه ، اقتصاد ، نژادونو ، ژبو ، عقيدو او د دې ټولنې د اوسيدونکو د اجتماعي دريځونو او روحي مسلکونو په نظر کې نيولو سره او د دې ټولنې د پيژندگلوي پاخه بنسټونه ژورو ، دقيقو او عميقو څيړنو ته اړه لري او دا په خپله دومره پراخه او وړې بحثونه دي چې د افغانستان « چې د مدنيتونو او فرهنگونو څلور لارې دي » د څلور زره کلن تاريخ په اوږدو کې اوږدو او پلنو څيړنو ته ضرورت لري او بيا هلته کيدای شي چې د دې هيواد د اوسيدونکو لپاره د هضم وړ سياسي لاره وټاکله شي (۱) .

د افغاني کلتور يوه مهمه برخه هغه افغاني کودونه او نرخونه هم دي چې زموږ د ټولنې د افرادو اړتياوو او غوښتنو رامنځ ته کړي او د دوی له ټولنيزو مناسباتو ، فرهنگي اړيکو ، اقتصادي اقتضاتو او اجتماعي روحيې څخه زبږدلي دي او د دې په لړ کې مو ، لکه څنگه چې مخکې وويل يوه هم جرگه ده چې پر افغاني ټولنه يې خپله ژوره ، رواني اغيزه ساتلې او د تاريخ په اوږدو کې يې مثبت نتايج ورکړي او د هيواد لپاره يې د نجات د فرشتې بڼه غوره کړې ده .

پر افغاني ټولنه د جرگې همدا رواني اغيزه وه چې افغاني ټولنه يې د نړۍ تر ټولو هيوادونو وړاندې دموکراسی او د ملي حکومت نعمت ته ورسوله . ميرويس نيکه وکړای شول چې د جرگو په سيوري کې په ۱۷۰۷ م کال د افغانستان په يوه برخه کې ملي حکومت جوړ کړي (۲) سره له دې چې نړۍ ته ملي حکومت تر دې نيټې ۸۲ کاله وروسته په ۱۷۸۹ م کال د فرانسې لوی اوستون وروباخښه (۳) .

په دې توگه په ټينگه ويلای شو چې د افغاني ټولنې د سياسي او ملي شعور د پروسې په گړندي کولو کې لويه جرگه يوه لويه وسيله وه او جرگه زموږ پر ټولنه ژوره او تاريخي رواني اغيزه لري او دا زموږ د ملت د ملي روحيې د پياوړتيا او د ملي ارادې د اظهار يوه معقوله او مجربه وسيله ده او زموږ د ملت په اروا کې يې داسې نفوذ کړی چې نه منل يې د ملي جرم معادل او انډول دي .

موږ چې په خپل تاريخ کې سفر وکړو نو زموږ ستونزې هغه وخت زياتې او حادې شوی چې د جرگې اصل شا ته اچول شوی او د واک وزيو يا د نورو په لومو تړلو واکمنانو د « ملي سلا » پرځای د پردو له وسلې نه کار اخيستی دی ، زموږ موجوده ستونزې د همداسې يوه حالت مولود دي ، روسانو غوښتل چې په افغانستان کې د جرگو پرځای د خپلو گورډاگانو په وسيله د خپلو کمونستي تجربو په نتيجه کې ترلاسه شوی شوراېې سيستم پلي کړي خو د افغانستان خلکو په قاطعيت رد کړ او په ملي قيام يې مقابله ورسره وکړه خو روسان او کمونستان مجبور شول چې بيرته جرگې ته رجوع وکړي خو د واقعاً ملي جرگې د جوړولو وخت او شرايط يې له لاسه ورکړي وو ، همغه و چې نتيجه يې سقوط او رسوايي شوه .

د کمونستانو ترسقوط وروسته د کابل ائتلافي حکومت چې د

کمونستانو په مرسته جوړ شوی و او ظاهراً یې یو اسلامي روپوش درلود ، د خپل تظاهر د ساتلو لپاره د اهل حل وعقد د شوری پردي او نااشنا ماډل ته لاس وغځاوه او د ۱۹۹۲ کال په دسمبر کې یې په دې نامه یوه غونډه جوړه کړه (۴) خو په عمل کې یې دله تش په نامه جرگو سره کوم توپیر نه درلود او لکه څنګه چې هغه ملت ردې کړې وې همداسې یې دا تش په نوم شوری هم رده او تحریم کړه .

افغاني جرگو ته د رواني اغیز ترڅنګ کله - کله روحاني اغیز هم حاصل وي چې دا یې پر ټولنه رواني اغیز نور هم زیاتوي ، د لویانو او ولیانو زیارتونه د مسلمانانو لپاره مقدس او د درناوی وړ مراکز دي ، د همدې تقدس له امله کله - کله دا هڅه هم شوی چې جرګې د مشهورو زیارتونو په محوطو کې راویللی شي ، لکه د کندهار د شیر سړخ د مزار جرګه ، د کابل د مجاهدينو هغه جرګه چې د کابل د عايشانو او عارفانو په زیات کې یې کړی وه ، یا هم د اتحاد ملتونو جرګه چې د هېڅې صاحب په زیارت کې شوی وه (۵) .

په نتیجه کې ویلای شو چې جرګه د افغاني ټولني د ملي تفاهم یوازینی مجریه نسخه ده ، زموږ پر ملت او ټولنه ژور رواني او روحاني اغیز لري او زموږ د سیاسي ژوند ټولې غوټې د جرګې پیاوړې گوټې پرانستلی شي :

د لمانځه تر قضا گرانه دا قضا ده

چې قضا شي د څلورو مصلحت (۶)

پایلیکونه :

- ۱ - حبیبی ، علامه عبدالحی : جنبش مشروطیت در افغانستان ، ۱۸۹ مخ ، ۱۹۹۵ ، د سازمان مهاجرین مسلمان افغانستان خپرونه .

۲ - وگورئ د همدی اثر د لومړي څپرکي دریمه جرگه .

۳ - فرهنگ جدید سیاسي ، ۲۱ مخ .

۴ - تفصیل د افغان جهاد د ۱۳۷۱ کال د مرغومي - کب په گڼه

کې وگورئ !

۵ - د تفصیل لپاره وگورئ د دې اثر لومړی څپرکی : ۴ ، ۵ ، ۱۰

نومره جرگی .

۶ - خوشحال خان خټک : د خوشحال خټک کلیات ، دوهم ټوک ،

۱۳ مخ د افغانستان د علومو اکیدمی ، ۱۳۶۹ .

B

4.52

RAF

4904

Series No: 85-

Psychological and Social Values of Afghani Jirgas (Assemblies)

By

Habibullah Rafi

Published

By

The Writers Union of Free Afghanistan (WUFA)

Peshawar

1995-

Copies

2000-

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**